

A Critical Analysis of William Montgomery Watt's Perspective on Verse 47 of Sūrat Yūnus in Light of the Views of Muslim Exegetes

Saleh Malboobi² , and Seyyed Mohammad Musavi Moqaddam¹

1. PhD candidate, Department of Comparative Exegesis, Faculty of Islamic Sciences and Education, Al-Mustafa International University, and Associate Researcher at the Institute of Higher Education and Ma'soumiyyah Sisters Seminary, Qom, Iran: s.malboobi25@chmail.ir
2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Qur'an and Hadith Sciences, Faculty of Theology, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran: sm.mmoqaddam@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
promotional Article

Article history:

Received:

9 September 2025

Received in revised form:

8 November 2025

Accepted:

7 December 2025

Available online:

1 January 2026

Keywords:

William Montgomery Watt;
Surah Yunus, verse 47;
Qur'anic chronology;
Divine judgment;
Revelatory interpretation.

ABSTRACT

Objective: This study presents a critical analysis of William Montgomery Watt's perspective on Qur'an 10:47 in light of the views of Muslim exegetes. The verse, which states, "There is an apostle for every nation; so when their apostle comes, judgement is made between them with justice, and they are not wronged," serves as a focal point for examining the clash between socio-historical and revelatory approaches to the Qur'an.

Method: This study employs a descriptive-analytical method and, with reference to authoritative Islamic exegetical works (Tafsīr), examines and explicates William Montgomery Watt's interpretation. Influenced by the historical-critical method and the dating scheme of his teacher Richard Bell, Watt interprets this verse as a reflection of the specific socio-political circumstances of Medina and portrays the Prophet of Islam (PBUHH) primarily as a social reformer and political arbiter.

Results: The findings reveal that Watt's reading is fundamentally shaped by empiricist, historicist, and reductionist presuppositions regarding revelation and the nature of the Qur'an. In contrast, Muslim exegetes, citing textual context, revelatory foundations, and interpretive traditions, understand the verse as articulating a transcendent, timeless divine principle: that prophets are sent to convey God's message and execute His just judgment among nations.

conclusion: The conclusion asserts that while Watt and Muslim interpreters superficially agree on the social function of the prophecy, they are fundamentally divergent in their epistemological bases, methodological approaches, and ultimate understanding of the verse's meaning. This study thus offers a clear case study of the differences between Orientalist and Islamic hermeneutics.

Cite this article: Malboobi, S.; & Musavi Moqaddam, S.M. (2025). A Critical Analysis of William Montgomery Watt's Perspective on Verse 47 of Sūrat Yūnus in Light of the Views of Muslim Exegetes. *The Quran from Orientalists Point of View*, 20 (39), 379-416.

<https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.15315.1310>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.15315.1310>

Introduction

The Qur'an, as the foundational scripture of Islam, and the figure of the Prophet Muhammad (PBUHH), as its final messenger, have long been subjects of intense scholarly scrutiny. In recent centuries, Western Orientalists, notably William Montgomery Watt, have proffered interpretations that often stand in stark contrast to traditional Islamic understandings. Watt's oeuvre, particularly his socio-political and historical analyses, has significantly influenced Western Quranic studies. This article focuses critically on Watt's interpretation of Surah Yunus (Qur'an 10), verse 47, a verse that addresses the universal mission of messengers and the establishment of divine justice upon their advent. Watt, building upon the historical-critical framework of Richard Bell, posits that this verse primarily reflects the historical circumstances of the Prophet in Medina, where he acted as a social arbitrator and political leader to resolve internal conflicts. This perspective, the article argues, is part of a broader Orientalist tendency to situate the Qur'an's genesis within a purely human and historical context, potentially undermining its claimed divine origin and universal message.

The necessity of this research stems from the increasing influence of such Orientalist readings and the importance of providing critical, scholarly responses grounded in Islamic intellectual tradition. By dissecting Watt's methodology and presuppositions through the lens of classical and contemporary Muslim exegesis (*Tafsīr*), this study aims to clarify the profound hermeneutical differences at play. The core research questions are: What are the critiques from Muslim exegetes regarding Watt's views on Qur'an 10 verse 47, particularly in relation to Qur'anic dating? And what is the critical analysis of Muslim scholars concerning Watt's view of the nature of the Prophet Muhammad's (PBUHH) mission? The article positions itself within existing scholarship that critiques Watt's general theories on revelation and prophecy but distinguishes itself through a focused, verse-centric analysis that explicitly links his interpretation to Bell's dating project and contrasts it systematically with the principles of Islamic tafsīr.

Research Methodology

This research adopts a descriptive-analytical method. It begins by delineating Watt's specific views on Qur'an 10:47, drawing primarily from his works such as *Muhammad at Mecca*, *Muhammad at Medina*, and *Muhammad: Prophet and Statesman*. His interpretation is contextualized within his broader methodological commitments, including his reliance on Richard Bell's

historical dating of the Qur'an and his socio-political lens. Subsequently, the study engages in a critical analysis by juxtaposing Watt's reading with interpretations from a range of authoritative Muslim exegetical sources. These sources include classical commentaries such as those by al-Ṭabarī, al-Ṭabrisī (Majma' al-Bayān), Fakhr al-Dīn al-Rāzī (Tafsīr al-Kabīr), and the modern philosophical exegesis of Muḥammad Ḥusayn Ṭabāṭabā'ī (al-Mīzān), alongside others like al-Ṭūsī, al-Ḥuwayzī, and contemporary scholars. The analysis employs content analysis to compare and contrast the underlying assumptions, hermeneutical principles, and conclusions of both approaches. The study is library-based, relying on primary texts from both the Orientalist and Islamic traditions.

Findings

The analysis yields several key findings that highlight an irreconcilable divergence between Watt's historical-reductionist approach and the theological-hermeneutical framework of Islamic Tafsīr.

Nature of the Verse and Revelation: Watt interprets Qur'an 10:47 as a historical document, a reflection of the Prophet's political role in Medina, crafted to address communal disputes and legitimize his authority as a judge. For him, the "judgment" is a social mechanism. Conversely, Muslim exegetes universally understand the verse as declaring a permanent, transcendent divine principle (sunnat Allāh). It affirms that God's justice is enacted through His messengers—a cosmic, rather than merely social, reality. The judgment is God's (a *Qaḍā' Takwīnī*), implemented through the Prophet, not originating from him as a political solution.

The Role of the Prophet: Watt's portrayal minimizes the Prophet's revelatory function, presenting him instead as a "creative genius" and political "statesman" who skillfully used religious ideas to unify Medina. He suggests the Prophet's ideas were influenced by the Judeo-Christian milieu. Muslim commentators, in stark contrast, uphold the Prophet's role strictly as the Messenger of God—a recipient and transparent transmitter of divine revelation (*Wahy*). His judgment is an extension of his prophethood, not a separate political vocation. His socio-political actions are viewed as applications of divine command, not their source.

Methodological Divergence: Watt's method is fundamentally external and historicist. He prioritizes the historical context of the verse's supposed revelation period (late Mecca/early Medina) as the primary key to its meaning, following Bell's dating. This represents a chronological (*Tanzīlī*) approach

driven by secular history. Islamic Tafsīr, while acknowledging occasions of revelation (*Asbāb al-Nuzūl*) as a contextual tool, employs an internal hermeneutic. Meaning is derived from the Qur'an's own textual coherence (*siyāq*), intertextuality with other verses, the explanatory tradition of the Prophet and his household (where applicable), and established linguistic and theological principles. History serves understanding but does not confine or generate meaning.

Concept of "*Qadā'*" (Judgment): A semantic analysis reveals the core of the dispute. Watt reduces "*quḍīya baynahum bi-al-qisṭ*" ["*Judgment was rendered between them with justice*"] to an act of social arbitration. Muslim exegetes, exploring the term's lexical and Qur'anic ranges (encompassing divine decree, completion, and decisive command), argue it signifies a final, just settlement ordained by God. It is the inevitable consequence of accepting or rejecting a messenger, a moment of ultimate truth and differentiation (*fāṣl*) in the divine plan, applicable to all nations throughout history.

Presuppositions and Their Impact: The study identifies that Watt's interpretation is underwritten by a suite of presuppositions alien to the Islamic tradition: an empiricist and phenomenological view of revelation as a human "religious experience"; a materialist outlook that seeks socio-economic causes for religious phenomena like the Prophet's mission; and a laicist tendency to separate the "religious" from the "political" as distinct domains, then viewing their fusion in Islam as a strategic calculation. Muslim exegesis operates on contrary axioms: the divine origin and inerrancy of the Qur'anic text, the infallibility of the Prophet in receiving and conveying revelation, and the integrated nature of religion as a comprehensive system governing all aspects of life.

Critique of Watt's Sources and Blind Spots: The analysis notes that Watt's reliance on Western sources and selective use of Sunni historical narratives, while largely ignoring the rich corpus of Shia exegetical and theological literature (including concepts like Imamate and events like Ghadīr), leads to a partial and incomplete understanding. Furthermore, his dismissal or inadequate handling of the Islamic ḥadīth sciences (e.g., *ʿIlm al-rijāl*) when evaluating reports on the Qur'an's chronology (*Tārīkh al-Nuzūl*) is seen as a major methodological flaw from an Islamic scholarly perspective.

Conclusion

This critical examination demonstrates that the disagreement between William Montgomery Watt and Muslim exegetes over Qur'an 10:47 is not merely a difference in opinion on a single verse, but a manifestation of a

fundamental clash in worldviews and hermeneutics. Watt's approach, rooted in historical positivism and socio-political reductionism, seeks to explain the verse (and by extension, the Qur'an) as a product of its time. In doing so, it drains the concepts of messengership and divine judgment of their transcendent, metaphysical significance, confining them to the sphere of 7th-century Arabian social history.

In contrast, the Islamic interpretive tradition, as represented by its major commentators, approaches the verse from within a framework of faith that accepts the Qur'an as the eternal, uncreated speech of God. From this vantage point, verse 10:47 reveals a timeless divine law: the sending of guides to humanity and the establishment of ultimate justice upon their message being delivered. The Prophet Muhammad (PBUHH) is the final link in this chain, and his role as a judge in Medina is one specific, historical manifestation of this universal principle, not its origin.

The study concludes that any superficial agreement on the social description of the Prophet's actions in Medina is overshadowed by a profound, irreconcilable disagreement at the levels of foundation (divine vs. human origin of the text), methodology (theological vs. historicist interpretation), and ultimate meaning (transhistorical truth vs. historical artifact). This research, through its focused analysis, provides a clear and concrete example of the epistemological divide between Orientalist and Islamic Qur'anic scholarship, underscoring the necessity of recognizing these foundational premises in any comparative study of the Qur'an.

تحلیل انتقادی دیدگاه ویلیام مونتگمری وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس با توجه به آراء مفسران مسلمان

صالحه ملبویی^۱ و سیدمحمد موسوی مقدم^۲

۱. دانشجوی دکتری گروه تفسیر تطبیقی، دانشکده علوم و معارف اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه و پژوهشگر همکار مؤسسه آموزش عالی و حوزوی معصومیه خواهران، قم، ایران، رایانامه: s.malboobi25@chmail.ir
۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران: sm.mmoqaddam@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش، تحلیل انتقادی دیدگاه ویلیام مونتگمری وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس (قرآن ۴۷: ۱۰) را در پرتو آراء مفسران مسلمان ارائه می دهد. این آیه که می فرماید: «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»، به عنوان نقطه کانونی برای بررسی تقابل رویکردهای اجتماعی-تاریخی و وحیانی به قرآن مورد بررسی قرار می گیرد.

روش تحقیق: این تحقیق از روش توصیفی-تحلیلی بهره برده و با استناد به تفاسیر معتبر اسلامی (تفسیر)، به تشریح تفسیر وات می پردازد. وات، تحت تأثیر روش تاریخ انتقادی و طرح تاریخ گذاری استادش ریچارد بل، این آیه را بازتاب شرایط خاص اجتماعی-سیاسی مدینه تفسیر می کند و پیامبر اسلام ﷺ را عمدتاً به عنوان یک مصلح اجتماعی و داور سیاسی تصویر می نماید.

یافته ها: یافته ها نشان می دهد که خوانش وات اساساً تحت تأثیر پیش فرض های تجربه گرایانه، تاریخ مدارانه و تقلیل گرایانه درباره وحی و ماهیت قرآن شکل گرفته است. در مقابل، مفسران مسلمان، با استناد به سیاق متن، مبانی وحیانی و سنت های تفسیری، این آیه را بیانگر یک اصل الهی فراتاریخی و جاودانه می دانند: اینکه پیامبران برای ابلاغ پیام خدا و اجرای حکم عادلانه او در میان اقوام گسیل می شوند.

نتیجه گیری: تحقیق تأکید می کند که اگرچه وات و مفسران مسلمان به ظر در مورد کارکرد اجتماعی نبوت توافق دارند، اما در مبانی معرفت شناختی، رویکردهای روش شناختی و درک نهایی از معنای آیه، به طور بنیادینی متفاوت هستند. این مطالعه از این رو، مطالعه موردی روشنی از تفاوت های میان هرمنوتیک خاورشناسانه و اسلامی ارائه می دهد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۸ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۷ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۶ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۱ دی ۱۴۰۴

کلیدواژه ها:

ویلیام مونتگمری وات، آیه ۴۷ سوره یونس، تاریخ گذاری قرآن، قضاوت الهی، تفسیر وحیانی.

استناد: ملبویی، صالحه؛ و موسوی مقدم، سیدمحمد (۱۴۰۴). تحلیل انتقادی دیدگاه ویلیام مونتگمری وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس با توجه به آراء مفسران مسلمان. *قرآن پژوهی خاورشناسان*، ۲۰ (۳۹)، ۳۷۹-۴۱۶. <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.15315.1310>

© نویسندگان

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

قرآن به عنوان کتاب آسمانی، منبع اصلی شریعت اسلام به شمار می‌رود و حضرت محمد ﷺ به عنوان پیام‌آور آن و آخرین پیامبر، توجه قرآن‌پژوهان را به سمت خود جلب کرده است. مستشرقان در سده‌های اخیر، به‌ویژه مونتگمری وات، تصویر نادرستی از پیامبری حضرت محمد ﷺ ارائه داده‌اند. وات تعالیم اسلامی منقول از سوی پیامبر ﷺ را ناشی از اقتباس از متون و تعالیم عهدین و همنشینی با ورقه بن نوفل مسیحی می‌داند و اذعان دارد که نزول سوره یونس با توجه به تاریخ‌گذاری قرآن ریچارد بل - استاد وات - مربوط به اواخر زندگی پیامبر ﷺ در مکه و دو سال اول مدینه می‌گردد و حضرت محمد ﷺ برای حل اختلافات داخلی مردم مدینه برگزیده شده است. به نظر می‌رسد این نگرش با هدف تضعیف و مبارزه با اسلام و قرآن صورت گرفته است تا تصویر نادرستی از تعالیم و شخصیت حضرت محمد ﷺ ارائه دهد.

ضرورت این پژوهش از آن‌روست که با دسترسی مستشرقان به منابع و متون جدید و گرایش روزافزون غیرمسلمانان به اسلام، فعالیت آنان گسترده‌تر شده است؛ از این‌رو، آگاهی از مبانی و پیش‌فرض‌های اندیشمندان غربی، به‌خصوص وات، در تحقیق حاضر حائز اهمیت است و پرداختن به این موضوع می‌تواند در تقویت نگرش مسلمانان و گرایش غیرمسلمانان به اسلام، نقش مهمی ایفا کند. همچنین، از مهم‌ترین مسائلی که از دوران صحابه تاکنون در مجامع قرآن‌پژوهی مطرح بوده، موضوع مکی و مدنی بودن آیات و سوره‌های قرآن است که در تحلیل و تفسیر آیات اثرگذار است.

در این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی، ابتدا به تبیین دیدگاه وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس و سپس نقد و بررسی آن با توجه به آرای مفسران مسلمان پرداخته می‌شود. با توجه به این مطلب، ابهاماتی در مسئله وجود دارد که باید روشن شود و آن اینکه نقدهای مفسران مسلمان نسبت به آرای ویلیام مونتگمری وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس با توجه به تاریخ‌گذاری قرآن توسط بل و وات چیست؟ و تحلیل انتقادی مفسران مسلمان درباره دیدگاه وات نسبت به ماهیت پیامبری حضرت محمد ﷺ کدام است؟

در سال‌های اخیر، مطالعات قرآن‌پژوهی از منظرهای گوناگون مورد توجه اندیشمندان مسلمان و مستشرقان قرار گرفته است. در این میان، ویلیام مونتگمری وات، از جمله مستشرقان برجسته‌ای است که با نگاهی تاریخی - اجتماعی به تفسیر قرآن پرداخته و دیدگاه‌های او درباره جایگاه پیامبر اسلام ﷺ و نقش او در هدایت جامعه، موضوع مورد بحث و بررسی بسیاری از پژوهش‌های اسلامی

بوده است. آیه ۴۷ سوره یونس که به موضوع رسالت پیامبران و نقش آنان در قضاوت و عدالت‌ورزی اشاره دارد، از جمله آیاتی است که وات با تأکید بر زمینه‌های اجتماعی و تاریخی آن، به تفسیر و تحلیل آن پرداخته است. به اعتقاد وات، پیامبر اسلام ﷺ نه تنها شخصیتی مذهبی، بلکه نابغهای سیاسی بود که توانست با بهره‌گیری از شرایط محیطی و آموزه‌های قرآن، جامعه مدینه را تحت تأثیر قرار داده و نظامی اجتماعی بر پایه عدالت و قضاوت تأسیس کند.

از سوی دیگر، مفسران مسلمان همواره بر جنبه وحیانی رسالت پیامبر اسلام ﷺ تأکید و برخلاف وات، نقش پیامبر ﷺ را صرفاً در چارچوب نبوت الهی و هدایت جامعه تفسیر کرده‌اند. بسیاری از تفاسیر اسلامی نظیر تفسیر المیزان، تفسیر طبری و تفسیر فخر رازی با بررسی مفهوم عدالت و قضاوت در این آیه، بر این باورند که پیامبر اسلام ﷺ به‌عنوان فرستاده الهی، مأمور به اجرای عدالت الهی و رفع اختلافات بوده و نقش او فراتر از مقتضیات اجتماعی و تاریخی زمانه بوده است. این تفاوت دیدگاه‌ها میان مستشرقان و مفسران مسلمان، ضرورت تحلیل انتقادی و تطبیقی نظرات را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

پژوهش‌های متعددی در زمینه بررسی دیدگاه‌های مستشرقان درباره شخصیت پیامبر ﷺ و آیات مرتبط با رسالت او انجام شده است. برخی پژوهشگران اسلامی با رویکرد تطبیقی، به نقد نظریات وات پرداخته و تلاش کرده‌اند تا با تکیه بر منابع اسلامی، برداشتهای نادرست وی از آیات قرآن را اصلاح کنند. همچنین، بررسی تفاسیر مختلف اسلامی نشان می‌دهد که فهم جامع و صحیح آیات، نیازمند توجه به مبانی وحیانی، سنت نبوی و شرایط فرهنگی - اجتماعی آن دوران است.

با توجه به این مباحث، پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا با رویکردی توصیفی - تحلیلی به نقد و بررسی دیدگاه‌های ویلیام مونتگمری وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس بپردازد و با استناد به آرای مفسران مسلمان، پاسخی مستدل به شبهات مطرح‌شده ارائه دهد. نتایج این پژوهش می‌تواند در ارائه تفسیری صحیح از جایگاه پیامبر اسلام ﷺ و پاسخ به رویکردهای مستشرقان نسبت به قرآن، مؤثر باشد.

پیشینه تحقیق

در خصوص بررسی دیدگاه‌های ویلیام مونتگمری وات درباره قرآن، وحی و پیامبر اسلام ﷺ، آثار پژوهشی متعددی به نگارش درآمده است، که به برخی از مهم‌ترین این آثار اشاره می‌شود:

۱. مقاله تحلیل انتقادی دیدگاه مونتگومری وات درباره خوانش اسطوره‌ای قرآن نوشته ی سید حامد علیزاده موسوی؛ دوره ۱۹، شماره ۳۷ - شماره پیاپی ۳۷، اسفند ۱۴۰۳ صفحه ۴۵-۶۸؛ در این مقاله به امر قدسی و پدیدارشناسی و اسطوره انگاری از دیدگاه وات و مبارزه با آیات الهی اشاره شده است که وات با قلمرو فکری و ابداعی خود وحی و قرآن را برداشت شخصی می‌کند.
۲. مقاله تحلیل انتقادی دیدگاه کولوسکا در تفسیر داستان یونس علیه السلام در قرآن (مطالعه موردی: آیات (۴۸-۵۰) سوره قلم) نوشته ی سید محمد موسوی مقدم و علی راد؛ دوره ۴، شماره ۷ - شماره پیاپی ۷؛ اسفند ۱۴۰۳؛ صفحه ۳۷-۷۱؛ در این نوشته در درباره سوره یونس می‌باشد به تاریخ نزول و ساختار و هدف آن توسط کولوسکا اشاره شده که با انظار مفسران مسلمان تعارض دارد و بدین جهت پیشینه ی خوبی درباره سوره یونس است که وات نیز با چنین عقایدی همراهی می‌کند.
۳. مقاله نقد و بررسی مبانی نظری و پیش فرض‌های «مونتگمری وات» پیرامون قرآن، وحی و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نوشته ی فاطمه جوادیان اصل، عبدالرضا فرهادیان فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی (انجمن معارف اسلامی ایران) تاریخ ۱۴۰۲/۰۶/۱۷؛ این مقاله به تحلیل و نقد دیدگاه‌های مونتگمری وات در خصوص منشأ وحی و نقش پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم می‌پردازد. نویسندگان با استناد به منابع معتبر اسلامی، به بررسی ادعاهای وات مبنی بر انسانی بودن وحی و تأثیرپذیری آن از کتب مقدس پیشین می‌پردازند و پاسخ‌های مستدلی ارائه می‌دهند.
۴. نقد دیدگاه مونتگمری وات پیرامون وحی نوشته ی سید محمد موسوی مقدم، دوره ۷، شماره ۱۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۱ ش، صفحه ۱۰۵-۱۳۴. در این پژوهش وات عقایدی همچون خطاپذیری در وحی را اثبات می‌کند که با ادله ی مکفی تحلیل وات را در برداشتی که داشته مورد نقد و بررسی قرار داده شده است.
۵. کتاب جریان‌شناسی سیره‌پژوهی در غرب با تأکید بر دیدگاه ویلیام مونتگمری وات؛ نوشته ی سید محمد موسوی مقدم، ناشر: دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم ۱۳۹۲ شمسی در ۷۱۹ صفحه. این پژوهش به بررسی سیر تطور مطالعات سیره‌نگاری در غرب می‌پردازد و جایگاه و تأثیر ویلیام مونتگمری وات در این زمینه را مورد تحلیل قرار می‌دهد. نویسنده با مرور آثار وات، به روش‌شناسی و رویکردهای او در مطالعه سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم پرداخته، نقدهایی بر آن وارد می‌کند.
۶. پایان نامه با عنوان رهیافت ویلیام مونتگمری وات در حدیث و سیره‌پژوهی؛ این اثر به بررسی رویکردهای وات در مطالعه احادیث و سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم می‌پردازد. نویسنده با تحلیل آثار وات، به

نقد مبانی فکری و روش‌شناسی او در مواجهه با منابع اسلامی می‌پردازد و نقاط قوت و ضعف دیدگاه‌های او را مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

۷. معرفی اسلام‌شناسان غربی: ویلیام مونتگمری وات، نوشته‌ی مهدی شوشتری در فصلنامه اسلام و غرب اسفند ۱۳۷۷ شماره ۱۹؛ این مقاله به معرفی زندگی، آثار و اندیشه‌های ویلیام مونتگمری وات می‌پردازد. نویسنده با مرور فعالیت‌های علمی وات، به تأثیر او در مطالعات اسلامی و نقدهایی که بر آثار او وارد شده است، اشاره می‌کند.

با وجود تنوع و گستردگی پژوهش‌های انجام‌گرفته درباره اندیشه‌ها و دیدگاه‌های ویلیام مونتگمری وات پیرامون قرآن، وحی و شخصیت پیامبر اسلام ﷺ، بررسی این آثار نشان می‌دهد که اغلب آن‌ها نگاهی کلی و عام به مبانی فکری و روش‌شناسی وات داشته و عمدتاً به نقد کلی رویکرد او در باب منشأ وحی، تاریخ‌مندی قرآن یا تحلیل سیره نبوی پرداخته‌اند. در مقابل، پژوهش حاضر تمرکز خود را بر یک سوره و به‌طور خاص بر آیه ۴۷ سوره یونس قرار داده و از این رهگذر، کوشیده است مصداقی روشن از نحوه تأثیر پیش‌فرض‌های تاریخی-اجتماعی وات بر تفسیر آیات قرآن را نشان دهد. نوآوری اصلی این مقاله در پیوند دادن تحلیل دیدگاه وات با تاریخ‌گذاری قرآن از منظر ریچارد بل و سنجش انتقادی آن بر اساس مبانی تفسیری مفسران مسلمان است؛ امری که در پژوهش‌های پیشین کمتر مورد توجه مستقل قرار گرفته است. افزون بر این، مقاله حاضر با تأکید بر مفهوم «قضاوت» در آیه ۴۷ سوره یونس، تفاوت بنیادین میان قضاوت وحیانی از منظر تفاسیر اسلامی و تفسیر اجتماعی-سیاسی وات را به‌صورت تطبیقی تبیین می‌کند. بدین ترتیب، پژوهش حاضر با رویکردی جزئی‌نگر و مبتنی بر تحلیل آیه‌محور، خلأ موجود در مطالعات انتقادی درباره قرآنت وات از قرآن را تا حد زیادی پوشش می‌دهد.

روش تحقیق

این پژوهش به‌صورت توصیفی-تحلیلی است که در آن ابتدا دیدگاه‌های ویلیام مونتگمری وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس تبیین شده و سپس با استناد به آراء مفسران مسلمان مورد نقد و ارزیابی قرار گرفته است. گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شده و منابع تحقیق شامل تفاسیر متقدم و معاصر قرآن نظیر تفسیر طبری، المیزان و فخر رازی و نیز آثار پژوهشی مستشرقان و مطالعات اسلامی در حوزه نقد شرق‌شناسی بوده است. در این پژوهش، ابتدا

دیدگاه‌های وات در مورد نقش پیامبر اسلام ﷺ در اجرای عدالت و رفع اختلافات اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته و سپس با دیدگاه‌های تفسیری مفسران اسلامی مقایسه شده است. روش تحلیل محتوا به عنوان راهبرد اصلی در تجزیه و تحلیل اطلاعات به کار گرفته شده است. این تحلیل شامل بررسی مفروضات وات درباره نبوت، مقایسه آنها با آموزه‌های قرآنی و نقد استدلال‌های وی از منظر منابع اسلامی بوده است.

سؤالات اصلی این پژوهش عبارت‌اند از: دیدگاه ویلیام مونتگمری وات درباره آیه ۴۷ سوره یونس چیست و چه تفاوت‌هایی با تفاسیر اسلامی دارد؟ چه نقاط ضعف و قوتی در تحلیل او نسبت به رسالت پیامبر ﷺ وجود دارد؟ و چگونه می‌توان با استناد به منابع اسلامی به نقد علمی این دیدگاه پرداخت؟ با توجه به این پرسش‌ها، فرضیات تحقیق بدین گونه خواهد بود که وات در تحلیل خود تأکید بیشتری بر جنبه‌های تاریخی- اجتماعی دارد، در حالی که مفسران مسلمان به ابعاد وحیانی و الهی رسالت پیامبر ﷺ توجه بیشتری نشان داده‌اند.

ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق شامل مطالعه متون تفسیری و نقدهای علمی بوده است. فرآیند تحقیق در چهار مرحله، شامل گردآوری اطلاعات، بررسی تطبیقی تفاسیر اسلامی و مستشرقان، تحلیل و نقد یافته‌ها و در آخر، ارائه نتایج انجام شده است. در عین حال، محدودیت‌هایی همچون دسترسی به منابع غربی و تنوع تفاسیر اسلامی، چالش‌هایی را به همراه داشته که با روش‌های علمی مدیریت شده است.

نوآوری این پژوهش در بررسی جامع و تطبیقی دیدگاه‌های شرق‌شناسان و مفسران مسلمان، نقد استدلال‌های وات بر مبنای اصول تفسیری اسلامی و ارائه تبیینی روشن از جایگاه پیامبر ﷺ در اجرای عدالت الهی بر اساس آیه ۴۷ سوره یونس نهفته است. این تحقیق می‌تواند به درک صحیح‌تری از نقش پیامبر اسلام ﷺ در حل اختلافات و عدالت‌ورزی و نیز پاسخگویی به شبهات مستشرقان کمک نماید.

الف. معناشناسی واژه قضاوت (قضاء)

از موارد مهم در باب قضاوت در کتاب‌های فقهی، توجه به مفهوم قضاء و ارائه تعریف دقیق از آن است که نکاتی ظریف را همراه با گستره وظایف قاضی مشخص می‌نماید. در لغت برای قضاء بیش از ۱۰ معنا ذکر شده است و به دو صورت مد و قصر، آن را خوانده‌اند؛ از جمله این معانی عبارت‌اند از: حکم، فراغ، اداء، انهاء، صنع، تقدیر، حتم، انجام چیزی و تمام کردن آن. (جوهری، ۲۰۰۸: ذیل واژه قضاء)

قضاء در شریعت عبارت است از: ولایت شرعی برای حکم (و داوری نمودن) بر اشخاص معینی از مردم از جانب کسی که شایستگی فتوا دادن در جزئیات قوانین شرعی را دارد، جهت اثبات حقوق و استیفای آن و فصل خصومات و رفع منازعات. (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۸۶/۱۵). راغب اصفهانی می‌نویسد: قضاء در اصل به معنای فیصله دادن به امری است، قولی باشد یا فعلی، از خدا باشد یا از بشر. (راغب اصفهانی، ۱۹۹۶: ذیل واژه قضاء). همچنین در معنای اصطلاحی قضاء گفته اند: این واژه از اصطلاحات فقهی می‌باشد که به دو معنا بکار برده شده: یکی بمعنای انجام دادن عبادت در خارج از وقت و معنای دوم حکم دادن به منازعات و فیصله دادن پیرامون آن. (نجفی، ۱۳۶۲: ۸/۱۳-۶).

این لفظ در قرآن کریم در چند معنا به کار رفته که هر یک نوعی فیصله دادن و تمام کردن است:

۱. اراده: ﴿إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾ (بقره: ۱۱۷)

۲. حکم و الزام: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ﴾ (اسراء: ۲۳)

۳. اعلام و خبر دادن: ﴿وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ (اسراء: ۴)

۴. تمام کردن: ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنَّا وَطَرًا﴾ (احزاب: ۳۷)

۵. فصل: ﴿فَأَقْضِي مَا أَنْتَ قَاضٍ﴾ (طه: ۷۲).

در مجموع باید قضای را جمع بندی و فیصله دادن و تمام کردن و به نوعی فصل الخطاب دانستن معنا کرد که هم از منظر لغت و هم اصطلاح این معنا درون قضاء نهفته است.

ب. مفهوم‌شناسی مبانی تفسیر

مبانی تفسیر همان پیش فرض‌ها، اصول موضوعه و باورهای اعتقادی یا علمی مفسران در فعالیت تفسیریشان است، که به دو گروه مبانی مشترک و مبانی اختصاصی تقسیم می‌شوند. برخی مبانی عمومی تفسیر عبارتاند از: الهی بودن الفاظ و عبارات قرآن، عدم رهیافت خطا در فرایند وحی قرآنی به پیامبر اکرم ﷺ، معصوم بودن پیامبر ﷺ در گرفتن و ابلاغ وحی به مردم و ... (بهجت‌پور، ۱۳۹۲: ۴۷)

مبانی مفسران مبتنی بر اصول و قواعد مسلم و معتبر وحیانی و عقلانی است که با حساسیت‌های زیادی برای ارائه ی معنایی درست و صحیح سعی بر تبیین و واکاوی کلمه و کلمات قرآن دارند.

آیه ۴۷ سوره یونس می‌فرماید: «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»؛ یعنی برای هر امتی پیامبری است و هنگامی که پیامبرشان بیاید، به عدالت میانشان حکم می‌شود و به آنان ستمی نخواهد شد.^۱

مفسران مسلمان بر این باورند که خداوند برای هر امتی پیامبری فرستاده است تا احکام الهی را به آنان ابلاغ کند و در صورت سرپیچی و تکذیب، خداوند به عدالت میان آنان حکم می‌کند. به‌عنوان مثال، در تفسیر «المیزان» ذیل آیه ۴۷ سوره یونس آمده است که خداوند برای هر امتی رسولی فرستاده و پس از ابلاغ رسالت، در صورت عدم پذیرش، به عدالت میان آنان قضاوت می‌کند و به آنان ستمی نمی‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۶/۱؛ طیب، ۱۳۷۸: ۶/۳۹۷؛ فضل‌الله، ۱۴۳۹: ۲۳/۶)

مفسران غیرمسلمان، مانند ویلیام مونتگمری وات، با رویکردی تاریخی-اجتماعی به تفسیر این آیه می‌پردازند. وات معتقد است که پیامبر اسلام ﷺ به‌عنوان نابغه‌ای در زمان خود، تعالیم قرآن را با توجه به شرایط محیطی مدینه مطرح کرده و مردم را تحت تأثیر قرار داده است. او بر این باور است که پیامبر اسلام ﷺ نه تنها شخصیت مذهبی، بلکه نابغهای سیاسی بوده که توانسته است با بهره‌گیری از شرایط محیطی و آموزه‌های قرآن، جامعه مدینه را تحت تأثیر قرار داده، نظامی اجتماعی بر پایه عدالت و قضاوت تأسیس کند. وات می‌گوید: شخصیت پیامبر مسلمانان متأثر از رهبانان و بزرگان یهودی بوده است و بسیار تحت تأثیر ایشان بوده تا جایی که عبادات او هم‌سوی تأثیرات یهودی و مسحیت بوده است (مونتگمری وات، محمد فی مکه: ۱۰۹، الفصل الثانی بواکیر حیاة محمد ﷺ و دعوة النبوة، ۴ الدعوة للنبوة).

تفسیر تنزیلی یا تفسیر به ترتیب نزول، رویکردی است که به تفسیر آیات قرآن بر اساس ترتیب نزول آن‌ها می‌پردازد. این روش به فهم بهتر سیر تاریخی و تدریجی نزول آیات و ارتباط آن‌ها با وقایع زمان نزول کمک می‌کند. در این سبک تفسیری، به انسجام مجموعه آیات هر سوره و معناداری روابط ظاهر و پنهان آیات درونی سوره، توجه ویژه‌ای می‌شود و از کنار موارد به‌ظاهر غیرمتناسب به سادگی عبور نمی‌شود. (عبدالکریم بهجت پور، تفسیر تنزیلی؛ اصول، مبانی، قواعد و فوائد، ۱۳۹۲: ۴۷).

۱. البته برای فهم بهتر و عمیق تر از آیه که موضوع بحث فعلی می‌باشد، ترجمه‌های دیگری بیان شده که به چند مورد آن اشاره می‌شود: ترجمه آقای فولادوند: و هر امتی را پیامبری است. پس چون پیامبرشان بیاید، میانشان به عدالت داوری شود و بر آنان ستم نرود. ترجمه آقای آیتی: هر امتی را پیامبری بود و چون پیامبرشان بیامد کارها میانشان به عدالت فیصله یافت و مورد ستم واقع نشدند. ترجمه آیت الله مکارم شیرازی: برای هر امتی، رسولی است؛ هنگامی که رسولشان به سوی آنان بیاید، بعدالت در میان آنها داوری می‌شود؛ و ستمی به آنها نخواهد شد!

با توجه به میانی فوق، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که مفسران مسلمان بر جنبه وحیانی و الهی رسالت پیامبران تأکید دارند و نقش آنان را در ابلاغ احکام الهی و اجرای عدالت می‌دانند. در مقابل، مفسران غیرمسلمان مانند وات، با رویکردی تاریخی- اجتماعی به تفسیر آیات می‌پردازند و نقش پیامبر ﷺ را در چارچوب شرایط زمانی و مکانی تحلیل می‌کنند. تفسیر تنزیلی نیز با بررسی ترتیب نزول آیات، سعی در فهم بهتر پیام الهی و سیر تحول مفاهیم قرآنی دارد.

در خصوص ارتباط دیدگاه‌های ریچارد بل با مونتگمری وات در مورد آیه ۴۷ سوره یونس، می‌توان از رویکرد تطبیقی بین این دو مستشرق استفاده کرد. هر دو پژوهشگر در زمینه مطالعات قرآنی و تحلیل شخصیت پیامبر اسلام ﷺ فعالیت داشته‌اند و نظرات آن‌ها در موارد متعددی به هم نزدیک است، اما تفاوت‌هایی در روش‌شناسی و نتیجه‌گیری بحث دارند که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود. بل معتقد بود حضرت محمد هرگز کتاب مقدس را نخوانده بود و کتابت قرآن بعد از وفات ایشان بوده است (درآمدی بر تاریخ قرآن، ریچارد بل، ۱۳۸۲: ۴۳).

۱. ریچارد بل به‌عنوان پیشگام وات در مطالعات قرآنی

مونتگمری وات از شاگردان اندیشگانی ریچارد بل بوده و بسیاری از نظریات او را توسعه داده است. بل در کتاب Introduction to the Qur'an استدلال می‌کند که قرآن محصولی تاریخی است که در بستر اجتماعی مکه و مدینه شکل گرفته است. این دیدگاه در آثار وات، به‌ویژه در کتاب‌های Muhammad at Mecca و Muhammad at Medina به‌طور گسترده‌تری ادامه یافته و تقویت شده است. او در کتاب درآمدی بر تاریخ قرآن که یازده فصل است بسیاری از آراء و انظار مستشرقان را نقد و بررسی می‌کند از جمله زمان نزول سوره‌ها و نقد بر نولدکه که بررسی دقیقی در این باره می‌کند. (درآمدی بر تاریخ قرآن، ریچارد بل، ۱۳۸۲: ۱۶۵).

۲. مقایسه دیدگاه‌های بل و وات در مورد نقش پیامبر اسلام ﷺ

آیه ۴۷ سوره یونس به نقش پیامبران در هدایت و قضاوت عادلانه میان امت‌های مختلف اشاره دارد. مفسران مسلمان این آیه را دالّ بر مأموریت الهی پیامبران در اجرای عدالت و داوری می‌دانند که در هر برهه‌ای از زمان رسولان و اولیاء الهی فرو فرستاده می‌شوند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۶/۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۳۰۵/۸؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ۳۰۸/۳) اما بل با رویکردی انتقادی و تاریخی-

اجتماعی، نگاهی متفاوت به این مفهوم دارد. او بر این باور است که پیامبر اسلام ﷺ در مواجهه با مشکلات جامعه، تعلیم قرآن را به عنوان راهبردهایی برای اصلاح اجتماعی مطرح کرده است. از این منظر، تفسیر بل به نوعی هم‌سو با دیدگاه‌های دیگر مستشرقان مانند مونتگمری وات بوده است که به پیامبر ﷺ به عنوان شخصیتی سیاسی - اجتماعی می‌نگریستند. وات بر این ادعا پافشاری می‌کند که دین محمد که اسلام است بر گرفته و تحت تأثیر مستقیم یهودیان پایه ریزی شده است. (مونتگمری وات، محمد فی المدینه: ۴۶۲). برخلاف برداشت‌های ریچارد بل، مفسران مسلمان نظیر علامه طباطبایی در تفسیر المیزان و فخر رازی در تفسیر الکبیر، آیه ۴۷ سوره یونس را گواهی بر جنبه الهی رسالت پیامبر اسلام ﷺ می‌دانند و تأکید دارند که عدالت و قضاوت پیامبران ناشی از وحی الهی است و نه صرفاً برآمده از مقتضیات اجتماعی. در حالی که ریچارد بل بر زمینه‌های تاریخی نزول آیات تأکید دارد، اما مفسران اسلامی بر جاودانگی پیام قرآن و نقش وحیانی آن در هدایت جوامع تأکید می‌کنند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۶/۱؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۲۰/۸؛ حویزی، ۱۴۱۵: ۳۰۵/۲؛ قرائتی، ۱۳۸۸: ۲۲۲/۵؛ ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۱: ۱۵۵/۱۰). دیدگاه‌های ریچارد بل در تحلیل آیه ۴۷ سوره یونس نشان می‌دهد که تفاوت اساسی میان رهیافت‌های اسلامی و استشرافی در رویکرد به قرآن وجود دارد. مفسران اسلامی، قرآن را کلام وحیانی الهی می‌دانند که فراتر از شرایط اجتماعی زمانه بوده است، در حالی که شرق‌شناسانی مانند بل، تلاش می‌کنند نقش پیامبر ﷺ را در چارچوبی تاریخی تحلیل کنند. این تفاوت رویکردها زمینه‌ساز نقدهای متعددی بر نظریات مستشرقان از سوی متفکران مسلمان شده است. (بل، ۱۳۸۲: ۱۹۰).

۳. دیدگاه مشترک بل و وات درباره نزول تدریجی و تدوین قرآن

هر دو مستشرق اعتقاد دارند که قرآن در بستر وقایع تاریخی و به صورت تدریجی نازل شده است. این نگرش می‌تواند در تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس که به نقش پیامبران در داوری میان امت‌ها اشاره دارد، مورد توجه قرار گیرد؛ از نظریات بل برای توضیح این روند تاریخی و از تحلیل‌های وات برای بررسی پیامدهای اجتماعی و سیاسی آن میتوان استفاده نمود. (درآمدی بر تاریخ قرآن، ریچارد بل، ۱۳۸۲: ۶۹).

بر طبق اقوال بسیاری از مفسران مسلمان، نقدهایی بر دیدگاه‌های بل و وات وارد است و قائلند که پیامبران مأموریت الهی دارند که فراتر از شرایط اجتماعی عمل کنند. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۶/۱؛

طبری، ۱۴۱۲ق: ۸۵/۱۱؛ الوسی، ۱۴۱۵: ۱۲۳/۶؛ مدرسی، ۱۴۱۹ق: ۳۹۷/۴) لذا با بررسی تطبیقی این انتقادات، میتوان نشان داد که چگونه وات در مقایسه با بل، دیدگاه‌های خود را با توجه به جنبه‌های اجتماعی-سیاسی، عمیق‌تر مطرح کرده است.

۴. ریچارد بل و شکل‌گیری روش تفسیری وات

وات در آثارش تحت تأثیر دیدگاه‌های بل، توجه بیشتری به شرایط زمانی نزول آیات داشته است. این موضوع به‌ویژه در تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس از اهمیت بیشتری برخوردار است، زیرا در این آیه مفهوم رسالت و عدالت پیامبران در قضاوت میان امت‌ها مطرح شده که مستشرقان آن را با توجه به شرایط سیاسی مدینه تحلیل کرده‌اند. بل، ۱۳۸۲: ۱۸۸)

با استناد به دیدگاه‌های بل، می‌توان نتیجه گرفت که وات در تحلیل‌های خود بر اساس دیدگاه‌های بل، اما با تأکید بیشتر بر بُعد حکومتی پیامبر اسلام ﷺ، به تحلیل آیات پرداخته است. این ارتباط می‌تواند چارچوبی مناسب برای بررسی و نقد دیدگاه‌های مستشرقان درباره مفهوم رسالت و قضاوت در قرآن ارائه دهد.

ج. اشکالات محتوایی

با توجه به مباحثی که ریچارد بل در فصول ششم تا نهم، به‌ویژه فصل هشتم، در کتاب «درآمدی بر قرآن» خود مطرح نموده اشکالی بر فرضیه‌های مطرح از سوی ایشان قابل مشاهده و وارد است و آن اینکه بین مرحله قرآن و مرحله کتاب، بدون ارائه شاهد و استدلال منطقی، تفاوت در نظر گرفته شده است؛ حال آنکه در آیات مختلف، نفس قرآن معادل با کتاب است. بنابراین، اولاً، ریچارد بل این

۱. کتاب بل با نام درآمدی بر تاریخ قرآن یازده فصل دارد و ۲۷۳ صفحه می‌باشد که فصل ششم تا نهم این مطالب را دارد: فصل ششم در این فصل تدوین قرآن بحث شده است که در این رابطه مباحثی همچون نظریه امکان نسخ و تجدید نظر در شکل قرآن را مطرح و دیدگاه‌های صاحب نظران را در این باره بررسی نموده است. (درآمدی بر تاریخ قرآن، ریچارد بل، ص ۴۳، ترجمه بهاء الدین خرمشاهی). فصل هفتم مربوط است به تعیین زمان سوره‌های قرآن وی در ابتدا دیدگاه مسلمانان درباره زمان نزول سوره‌ها (که کدام مکی و کدام مدنی است) را ذکر، آنگاه آراء برخی از دانشمندان همچون تولدکه را در این زمینه آورده آن را مورد نقد و بررسی قرار داده است. (ص ۱۶۵ کتاب مذکور). فصل هشتم در این فصل اسامی و اوصاف قرآن بررسی شده است که در این زمینه کلماتی همچون: آیات، القران، الکتاب، تنزیل، ذکر و الفرقان مورد بررسی قرار گرفته است. (ص ۱۵۸ کتاب). فصل نهم آموزه‌های قرآن نام دارد که در آن برخی از معارف قرآن همچون وحدانیت خدا، نبوت، قیامت، دعا و نیایش، حج، زکات و... بصورت اجمالی با استفاده از برخی آیات توضیح داده شده است. (ص ۲۱۹ کتاب).

پیشفرض خود را اثبات نکرده که کاربرد واژه قرآن الزاماً قبل از لفظ کتاب بوده است؛ ثانیاً، در بسیاری از آیه‌ها کاربرد واژه کتاب را مشاهده می‌کنیم که منظور از آن صرفاً شریعت آسمانی است، بدون اینکه لزوماً معنای نوشته در آن در نظر گرفته شود. البته معنای لغوی کتاب، نوشته، نامه و نگارش بوده، اما کاربردهای قرآنی این واژه، متفاوت و زیاد بوده است. (بل، ۱۳۸۲: ۱۸۶-۱۹۱)

۱. مصدر و منبع تاریخ‌گذاری قرآن

به اعتقاد بل، مبنای اصلی تعیین تاریخ عبارات و آیات قرآنی از نظر محققان مسلمان، اقوال و احادیثی است که راجع به حضرت محمد ﷺ است. (بل، ۱۳۸۲: ۱۶۷) این نظر کاملاً صحیح نیست. آنچه از نظر قرآن‌پژوهان اسلامی ملاک تاریخ‌گذاری قرآن است، در شش دسته قابل‌تقسیم است:

یک- آیات قرآن؛

دو- روایات ترتیب نزول؛

سه- روایات اسباب نزول؛

چهار- روایات مکی و مدنی بودن سوره‌ها؛

پنج- روایات ناسخ و منسوخ؛

شش- روایات سیره پیامبر ﷺ.

۱. جایگاه روایات اسباب نزول در تاریخ‌گذاری قرآن

در پاسخ به این اشکال وارده بر تاریخ‌گذاری بل، باید گفت: اولاً، به جهت وجود برخی عیوب - که ناقصاند- نمی‌توان از این دسته روایات صرف‌نظر کرد، بلکه راه‌حل اساسی، آن است که به جرح و تعدیل آنان اقدام نمود و پس از بررسی سندی و محتوایی، آنها را مورد استفاده قرار داد؛ اما چون مستشرقان از علوم حدیث شناخت دقیق و کاملی ندارند، ساده‌ترین راه را در کنار گذاشتن روایات می‌دانند. ثانیاً، نقص روایات اسباب نزول، مسئله‌ای نسبی است، یعنی چه بسا روایتی در مصدری ناقص، اما در مصدر دیگری کامل آمده باشد. از جمله اشکالاتی که متوجه تاریخ‌گذاری قرآن بل است، تعارض آن است؛ در حالی که تفسیرپژوهان مسلمان در جاهایی که برای یک آیه، دو یا چند داستان و یا برای چند آیه، داستان واحدی مطرح شده است، این تعارضات را شناسایی کرده و برای رفع آن، قواعد منسجمی را بنا نهاده‌اند. (میبدی، محمدفاکر، ۱۴۲۸: ۱۵۷).

تاریخ گذاری قرآن، به معنای تعیین ترتیب زمانی نزول آیات و سوره‌ها، از موضوعات مهم در علوم قرآنی است. این فرآیند به منظور فهم بهتر زمینه‌های تاریخی و اجتماعی نزول وحی انجام می‌پذیرد. با این حال، روش‌های مختلف تاریخ گذاری با چالش‌ها و اشکالات محتوایی مواجه‌اند که نیازمند بررسی و نقد دقیق هستند.

یک. روش‌های تاریخ گذاری قرآن

۱. روش نقلی: این روش بر روایات و احادیثی استوار است که ترتیب نزول سوره‌ها و آیات را بیان می‌کنند. هرچند این روایات به عنوان منابع اصلی مورد استفاده قرار می‌گیرند، اما به دلیل تفاوت‌ها و تعارضات موجود در آن‌ها، اعتماد کامل به این روش، دشوار است. (مؤدب و همکاران، ۱۱۲/۱۳۹۸)

۲. روش تاریخی: در این روش، با استفاده از شواهد تاریخی و سیاق آیات، سعی در تعیین زمان و مکان نزول آیات می‌شود؛ اما محدودیت منابع تاریخی معتبر و نبود شواهد کافی، از نقاط ضعف این روش محسوب می‌گردد. (رضایی اصفهانی و مؤمن نژاد، ۱۳۸۶: ۳۵-۳۸).

۳. روش موضوعی: این روش به تجمیع آیات مرتبط با یک موضوع و تحلیل آن‌ها می‌پردازد. هرچند این رویکرد می‌تواند به فهم بهتر مفاهیم کمک کند، اما تعیین ترتیب زمانی دقیق نزول آیات را تضمین نمی‌کند. (مؤدب و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۳)

۴. روش سیاق و اسلوب: در این روش، با تحلیل سبک و سیاق بیانی آیات، سعی در تعیین زمان نزول آن‌ها می‌شود؛ اما تغییرات سبک بیانی ممکن است به دلایل مختلفی رخ داده باشد و نمی‌توان آن را معیار قطعی تاریخ گذاری قرار داد. روش‌های متنوع و مختلفی در تاریخ گذاری قرآن دخیل است که میبانی تاریخ گذاری را بیان می‌کند که از جمله: تدریجی بودن نزول قرآن می‌باشد. (نکونام، ۱۳۸۰: ۵۳). همچنین عرفی بودن و گفتاری بودن سبک قرآن اشاره کرد.

دو. اشکالات محتوایی در تاریخ گذاری قرآن

۱. تعارض روایات: وجود روایات مختلف و گاه متعارض درباره ترتیب نزول سوره‌ها و آیات، اعتماد به یک روایت خاص را دشوار می‌سازد.

۲. نبود شواهد تاریخی کافی: کمبود منابع تاریخی معتبر درباره زمان و مکان دقیق نزول بسیاری از آیات، فرآیند تاریخ گذاری را با چالش مواجه می‌کند.

۳. تأثیر پیش فرض‌ها: پیش فرض‌های مفسران و پژوهشگران می‌تواند بر نتیجه تاریخ‌گذاری تأثیر بگذارد و به تفسیرهای متفاوتی منجر شود.

۴. نقد منابع دست اول: در بررسی منابع دست اول، مانند روایات ترتیب نزول، باید به اعتبار سند و متن آن‌ها توجه ویژه‌ای داشت. بسیاری از این روایات از نظر سندی ضعیف بوده و یا با دیگر روایات معتبر در تعارض‌اند. همچنین، تحلیل محتوایی این روایات نشان می‌دهد که برخی از آن‌ها متأثر از دیدگاه‌های خاص مذهبی یا سیاسی زمان خود بوده‌اند. (معرفت، ۱۴۱۸ق: ۳۲۲/۲).
با توجه به اشکالات محتوایی موجود در روش‌های مختلف تاریخ‌گذاری قرآن، به نظر می‌رسد که اتکا به یک روش خاص نمی‌تواند تصویر کاملی از ترتیب نزول آیات ارائه دهد. ترکیبی از روش‌های نقلی، تاریخی، موضوعی و سیاق، همراه با نقد دقیق منابع دست اول، می‌تواند به فهم بهتری از سیر نزول وحی کمک کند (باورینگ، ۱۳۸۳: ش ۱۵).

الف. مبانی اختصاصی نظری وات در تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس

اندیشه‌های وات که مبتنی بر افکار اهل کلیسا و کنیسه است و وام گرفته از مستشرقان قبل خود می‌باشد، مجموعه‌ای از باورها و تلقی‌ات محصور و بسته شده‌ای است که آیین و مذهب خود در آن دخیل بوده است. همانطور که به راحتی حضرت محمد را شخصیتی هم‌سو با دین یهودیت می‌شمارند بدون هیچ مدرکی و با اندک برداشت و سلیقه‌ای؛ پر واضح است قرآن را و آیات آن را با برداشت‌های ضبط شده‌ی خود تعریف و تبیین می‌کنند (وات، ۱۳۴۴: ۲۹۹).

ب: تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس بر مبنای تاریخ‌گذاری قرآن

بر اساس این مبنا، توجه خاص وات بر اوضاع تاریخی و شرایط محیطی دوره نزول این آیه و سیره پیامبر ﷺ، تأثیر زیادی بر تبیین او از آیه ۴۷ سوره یونس داشت. او مسئله وحی و نبوت را به چالش کشید و در نظریه تخیل خلاق، ما را به این مسئله در مورد پیامبر ﷺ توجه می‌دهد که افکار تخیل خلاق، حاصل زندگانی اوست؛ البته این مسئله را در مورد پیامبر ﷺ در حد اعلی می‌بیند، به نحوی که ایشان موفق می‌شود پیروان زیادی برای دین خود جذب نماید. (وات، ۱۳۴۴: ۲۹۷-۲۹۸)

ج: نظریه ماهیت پیامبری حضرت محمد ﷺ

در این قسمت چند سؤال مطرح می‌شود که پژوهش حاضر درصدد پاسخ به آنهاست. اول اینکه بر اساس ادعای مونتگمری وات، حضرت محمد ﷺ، پیامبر بود یا سیاستمدار؟ و دوم اینکه پیامبر اکرم ﷺ در تعالیم اسلام و ارائه آن آیا از یهودیان و مسیحیان تأثیر پذیرفته است؟ مونتگمری وات درباره رسول خدا ﷺ فراوان تحقیق کرده و سه کتاب به صورت خاص در مورد ایشان نگاشته است: «محمد در مکه»، «محمد در مدینه» و «محمد، پیامبر و سیاستمدار». اختلاف عمده کتاب «محمد، پیامبر و سیاستمدار» با «محمد در مکه» و «محمد در مدینه»، در ترتیب تاریخی آنهاست و در صفحات پایانی این کتاب که مطرح شده آیا حضرت محمد ﷺ، پیامبر بود یا نه؟، اذعان داشته که بیشتر مطالبی که بیان کرده، از نظر تاریخی بوده است. او نهضت دینی اسلام را زاینده اوضاع و شرایط مکه در زمان پیامبر ﷺ برمی‌شمرد و تأکید می‌کند که یک دین بدون انگیزه و محرک به وجود نمی‌آید. تجربه حضرت محمد ﷺ و پیروان اولیه او نیازمندی‌هایی را نشان می‌داد که با اعمال و احکام دین ناقص برآورده می‌شده؛ اینکه این نیازمندی‌های برآورده‌نشده و شرایط نامساعد چه بوده، موضوعی است که عقاید و نظریات مختلفی درباره آنها اظهار شده است. (وات، ۱۳۴۴: ۱۷)

د. روش‌شناسی مونتگمری وات در فهم و تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس

در نگاهی کلی، می‌توان مهم‌ترین حوزه‌های مورد بررسی دیدگاه‌های وات را این موارد برشمرد: ۱. حوزه اجتماعی - سیاسی؛ ۲. حوزه دینی - فرهنگی؛ ۳. وقایع تاریخی (موسوی‌مقدم، ۱۳۹۲: ۲۰۴). اما با توجه به آیه ۴۷ سوره یونس که خداوند می‌فرماید: «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»؛ «و برای هر امتی رسولی است، که هرگاه رسول آنها بیاید، میان آنها حکم به عدل شود و بر هیچکس (در کیفر و پاداش) ستم نخواهد شد»، دیدگاه وات در حوزه اجتماعی - سیاسی قرار می‌گیرد.

با مذاقه در آثار وات در باب ارتباط دین و سیاست، ایشان معتقدند بین آموزه‌های کلامی، اعتقادی و فقهی با آموزه‌ها و تعالیم اجتماعی پیامبر ﷺ تقابلی وجود ندارد و مطابق تحلیل او، پیامبر ﷺ در هر دو عرصه نقش‌آفرینی کرده و تعالیمی را ارائه نموده است. البته پیامبر ﷺ در دوره مکی، پایه و اساس را آموزه‌های اعتقادی و دینی قرار داده و در دوره مدنی، بنا را بر ابعاد اجتماعی و سیاسی دین اسلام نهاده است. (وات، ۱۳۸۰: ۴۴) در مجموع، روح حاکم بر دیدگاه وات درباره سیاست پیامبر ﷺ، پذیرفتنی است.

مونتگمری وات در آثار خود در سه حوزه تعالیم دین به مسائل اجتماع و سیاست، اهتمام پیامبر ﷺ به آن در عمل (به‌ویژه در دوران مدینه) و نیز توجه مردم و مسلمانان به این موضوع و درک این واقعیت که اسلام دینی اجتماعی است، پرداخته و معتقد است همین مسئله به شعار «عدم جدایی دین از سیاست» در اسلام جامه عمل پوشانده و این شبهه که دین فقط به امور اخروی و معنوی می‌پردازد، صحیح و پذیرفتنی نیست. (همان، ۴۷-۴۹) از نظر او، مهم‌ترین شرایط مهیا برای پذیرش حضرت محمد ﷺ در جامعه خویش عبارت بودند از: یک. نارضایتی اجتماعی در مکه و مدینه، دو. گرایش به سوی یکتاپرستی، سه. واکنش یوناندوستی در سوریه و مصر، چهار. انحطاط امپراتوری‌های ایران و روم، پنج. فرصتطلبی اعراب برای غارت سرزمین‌های اطراف خویش. (وات، ۱۳۴۴: ۳۹۴-۳۹۵؛ موسوی مقدم، ۱۳۹۲: ۳۳۷)

وات با رویکرد پدیدارشناسی و جامعه‌شناسی به تبیین و تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس پرداخته و حضرت محمد ﷺ را مصلح اجتماعی و حتی مصلح عالم اخلاق معرفی می‌کند. (وات، ۱۳۴۴: ۲۹۲)؛ اما در این رویکرد، به اضلاع پنهانی ماجرا تمسک جسته است.

وات در صفحات انتهایی کتاب «محمد، پیامبر و سیاستمدار» نوشته است: شرایط زمان و مکان به نفع حضرت محمد ﷺ بود، نیروهای مختلف گرد هم آمدند و اساس کار او را شکل دادند و این موجب توسعه اسلام گردید. (وات، ۱۳۴۴: ۲۹۵)

بررسی و نقد مبانی و روش مونتگمری وات

تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس بر مبنای تاریخ‌گذاری قرآن مونتگمری وات هم از دیدگاه مفسران مسلمان و هم از جهات دیگر، قابل نقد است:

۱. اشکالات مبنایی از دیدگاه مفسران مسلمان

تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس بر مبنای تاریخ‌گذاری قرآن وات از دیدگاه مفسران مسلمان دارای اشکال است. وات هدف از تفسیر آیه را بازتاب شرایط تاریخی عصر رسول اسلام ﷺ می‌داند و این به دلیل باز بودن راه اجتهاد و ارائه تفاسیر مختلف از آیه است؛ اما بر مبنای اصول صحیح تفسیر قرآن، آیه باید با دلیل قطعی و اصول عقلانی محاوره موافقت داشته باشد. وات در توضیح این آیه تلاش کرده تا با رویکردی اجتماعی-سیاسی، احکام دین را با نیازهای زمان پیامبر ﷺ مطابقت دهد؛ درحالی‌که این روش محدود به احکام اجتماعی نیست. در واقع، وات با این نگرش، جهان‌بینی توحیدی آیه را به جهان‌بینی اسطوره‌ای متناسب با فرهنگ زمانه پیامبر ﷺ تغییر داده است. (وات، ۱۳۹۰: ۱۶۱)

از منظر مفسران مسلمان، آیه ۴۷ سوره یونس ناظر به سنت فرازمانی و فراتاریخی الهی در بعثت پیامبران و تحقق قضاوت عادلانه الهی در میان امت‌هاست و نمی‌توان آن را صرفاً بازتابی از شرایط اجتماعی-سیاسی عصر پیامبر ﷺ دانست. مفسران مسلمان تأکید دارند که مفاد آیه مبتنی بر نظام ثابت هدایت و عدالت الهی است و تحقق وعده الهی در گرو پذیرش یا انکار امت‌ها قرار دارد، نه اقتضائات تاریخی خاص. بر این اساس، تاریخ‌گذاری و تفسیر آیه بر مبنای شرایط زمان نزول، بدون قرینه قطعی درون‌متنی یا برون‌متنی، فاقد اعتبار تفسیری بوده و به تقلیل مفاهیم وحیانی به سطح تحلیل‌های جامعه‌شناختی می‌انجامد. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۷/۱؛ فخررازی، ۱۴۲۰: ۲۲۰/۸؛ مغنیه، ۱۴۲۴ق: ۲/۴۵۰؛ طبرسی، ۱۴۰۸: ۱۷۲/۵)

۲. کاستی‌های روش و مبانی وات

یک. نگاه مادی و لائیک

وات درباره پدیداری دین اسلام خلط مبحث می‌کند و از لحظه شروع با نگاهی مادی و ذهنیتی لائیک با مسئله روبرو می‌شود. اساساً وی در مسائل مهمی نظیر وحی، اعتقاد به دخیل بودن عنصر بشری دارد. (وات، ۱۳۹۰: ۱۵۳-۱۵۶) نوع نگاه وات و عقیده‌اش نسبت به وحی حتی از گفتمان سنتی مسیحت نیز فراتر رفته و تقارب بیشتری به گفتمان تجربه‌گرایان پیدا نموده است. (موسوی‌مقدم، ۱۳۹۲: ۴۵۰) حاکمیت نگاه و تفسیر تجربی وات سبب شده است که تفسیر را تجربه‌ای بدانند که تنها خود تجربه‌گر می‌تواند معنای آن را کشف، و گزاره‌های آن را فهم نماید. از دیدگاه نویسنده، اتخاذ رویکرد مادی و لائیک در تحلیل وحی، موجب تقلیل حقیقت وحیانی قرآن به سطح تجربه فردی و ذهنی می‌شود و کارآمدی معیارهای درون‌دینی در فهم متون مقدس را نادیده می‌گیرد. این نگرش، نه تنها با مبانی معرفت‌شناختی تفسیر اسلامی ناسازگار است، بلکه امکان داوری عینی و بین‌الذهانی درباره مفاهیم وحیانی را نیز به شدت محدود می‌سازد.

دو. عدم دقت در زمینه‌های بعثت رسول

از دیگر مسائلی که وات در بیان مبانی و روش تفسیری خویش مطرح مینماید، آن است که وی از پدیداری دین جدید سخن می‌گوید؛ وات در موضوع بعثت، انگیزه آن را مورد توجه قرار داده و بر این باور است که برخی عوامل دنیوی و نابسامانیهای فکری، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی زمان بعثت

در مکه، علت اصلی آن بوده‌اند. به‌عنوان مثال، نابسامانیهای اقتصادی در آن دوران و تحول در وضعیت اقتصادی از سخته‌های صحرائشینی به زندگی توأم با رفاه در قالب تجارت را از جمله عوامل و پیش‌زمینه‌های اصلی بعثت میتوان نام برد. (وات، ۱۳۹۰: ۲۲۷-۲۳۲) این در حالی که وی از زمینه‌های اصلی بعثت سخن به میان نیاورده است. مبتنی بر این استدلال، وی دین اسلام را نارس و ناقص دانسته و نیاز به برآورده شدن نیازمندی‌های جامعه عرب عربستان آن روز را دلیل پدیداری این دین برشمرده است.

سه. فهم نادرست از هرمنوتیک زبان وحی و پیام‌های آن

از جمله کاستی‌های روشی وات، عدم آگاهی عمیق و دقیق از هرمنوتیک زبان وحی و پیام‌های آن است. استدلال ایشان اینگونه است که از آنجایی که هر پیامبری که به سوی قوم خویش مبعوث میگردد، لزوماً باید پیامهای وحیانیاش متناسب با زبانی باشد که برای آن قوم قابلفهم است، لذا به‌طور طبیعی زبان وحی دارای ساختاری بشری بوده و میتوان آن را مخلوق انسان دانست. (وات، ۱۳۹۰: ۲۲۷-۲۳۲؛ موسوی مقدم، ۱۳۹۲: ۴۴۸-۴۵۱)

مونتگمری وات بر اساس نظریه خویش به تفسیر آیه به آیه قرآن نپرداخته و با تحلیل اسلام بر اساس پیش‌فرض‌ها و انگاره‌های ذهنی و فرهنگ زمانه خود، راه خطا رفته است؛ از این رو، روش تفسیری او مبهم بوده و نمیتوان نظرات تفسیری او را به‌طور عمیق و دقیق در مورد آیات قرآن، از جمله آیه ۴۷ سوره یونس ارائه داد. مسئله مهم دیگری که در منظومه فکری وات قابل مشاهده است، اینکه وی در بررسی محتوای آیه، به بطن آیه توجهی نداشته و به معنای ظاهری آن اکتفا کرده است.

چهار. عدم شناخت کافی از مصادر مسلمانان

بی‌توجهی مونتگمری وات به مستندات دروندینی مسلمانان و عدم شناخت کافی از مصادر آنان در تاریخگذاری قرآن، او را دچار سردرگمی و اشتباه کرده است؛ درحالی که اگر با روایات اسباب نزول و ترتیب نزول آشنایی میداشت، می‌توانست صحیحتر و دقیقتر در مورد تاریخگذاری آیه مزبور نظر دهد.

پنج. عدم دقت و توجه لازم به فرهنگ و تاریخ شیعه

با توجه به اینکه روش و مبانی وات در پژوهش‌هایش درباره قرآن، حدیث و سیره مبتنی بر کلام و تاریخ و پدیدارشناسی است، وی از مبانی تفسیری، کلامی و اندیشگانی شیعه غفلت کرده و همواره بر

اساس کتب اهل سنت و خاورشناسان سلف خود به قضاوت پرداخته و از جریانات اصلی صدر اسلام مانند غدیر و جانشینی حضرت علی (علیه السلام) و مسئله امامت غفلت نموده است. (موسوی مقدم، ۱۳۹۲: ۲۰۴) مجموع این کاستیها در عدم توجه به مسائل تاریخی و ظرفیتهای مکتب و مبانی شیعه باعث شده تا مطالب او غنای لازم و کافی در تفسیر آیه مذکور را نداشته باشد.

جدول ۱: روش‌شناسی مونتگمری وات در تفسیر آیه ۴۷ سوره یونس و نقد آن از دیدگاه مفسران مسلمان

محور کلیدی	تقریر دیدگاه مونتگمری وات	ارزیابی اجمالی از منظر مفسران مسلمان
حوزه تحلیلی غالب	اجتماعی-سیاسی با تکیه بر تاریخ نزول	تقلیل آیه به بستر تاریخی خاص
تصویر پیامبر (ﷺ)	مصلح اجتماعی و سامان‌دهنده نظم سیاسی	غفلت از مقام وحیانی و رسالت الهی
نسبت دین و سیاست	وحدت دین و سیاست در عمل پیامبر (ﷺ)	پذیرش مشروط در چارچوب وحی
روش تفسیری	پدیدارشناسی و جامعه‌شناسی دین	ناسازگار با اصول تفسیر وحیانی
مبنای تاریخ‌گذاری	شرایط اجتماعی و تحولات سیاسی عصر نزول	فاقد قرینه قطعی تفسیری
تلقی از قضاوت در آیه	سازوکار داوری اجتماعی پیامبر	تحقق سنت ثابت عدالت الهی
نگاه به وحی	تجربه دینی با دخالت عنصر بشری	مغایر با وحی‌انیت قرآن
هرمنوتیک زبان وحی	زبان بشری و محصول فرهنگ عصر	ناآشنایی با منطق زبان وحی
منابع مورد استفاده	متون غربی و روایات سنی غالب	غفلت از مصادر تفسیری شیعه
جمع‌بندی نهایی	تفسیر تاریخ‌محور و جامعه‌شناختی	تفسیر تقلیل‌گرا از منظر اسلامی

ه. وجوه اشتراک و افتراق ویلیام مونتگمری وات و مفسران مسلمان درباره آیه

۴۷ سوره یونس

بررسی تطبیقی دیدگاه ویلیام مونتگمری وات و مفسران مسلمان درباره آیه ۴۷ سوره یونس نشان‌دهنده دو منظومه فکری متمایز است که در عین داشتن چند نقطه اشتراک صوری، در مبانی، روش و غایت تفسیر، تفاوت‌های بنیادین و غیرقابل‌اجتنابی دارند. این تفاوت‌ها ریشه در تلقی متفاوت از ماهیت قرآن، وحی، نقش پیامبر و نسبت دین با تاریخ دارد. در این بخش، با استناد به منابع به‌کاررفته در پژوهش حاضر، وجوه اشتراک و افتراق این دو دیدگاه به‌صورت تحلیلی تبیین می‌شود.

۱. وجوه اشتراک: اشتراک در سطح توصیف و تأکید بر کارکرد اجتماعی

در نگاهی کلی، می‌توان گفت وات و مفسران مسلمان در دو سطح با یکدیگر هم‌پوشانی دارند. نخست، هر دو طرف بر این امر توافق دارند که آیه ۴۷ سوره یونس به نقش پیامبران در ایجاد نظم،

رفع اختلافات و برقراری نوعی داوری اشاره دارد. این آیه که می‌فرماید: «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ» (یونس: ۴۷)، به صراحت پیوند میان رسالت و قضاوت عادلانه را مطرح می‌کند. مفسران مسلمان نیز این مفهوم را پذیرفته و بر آن تأکید دارند. برای مثال، علامه طباطبایی در تفسیر المیزان ذیل این آیه تصریح می‌کند که خداوند برای هر امتی رسولی فرستاده و پس از ابلاغ رسالت، در صورت عدم پذیرش، به عدالت میان آنان قضاوت می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۶/۱). این نشان می‌دهد که از منظر مفسران، رسالت پیامبران صرفاً به ابلاغ پیام محدود نمی‌شود، بلکه مستلزم داوری و فصل الخطاب نیز هست.

دومین وجه اشتراک، تأکید بر بُعد اجتماعی و سیاسی رسالت پیامبر اسلام ﷺ است. وات به طور مکرر در آثار خود، از جمله در کتاب «محمد، پیامبر و سیاستمدار»، بر این نکته پافشاری می‌کند که پیامبر اسلام ﷺ در مدینه نه تنها یک رهبر مذهبی، که بنیان‌گذار یک نظام اجتماعی-سیستی بر پایه عدالت بود (وات، ۱۳۴۴: ۲۹۲). او معتقد است پیامبر ﷺ آموزه‌های قرآن را با شرایط محیطی مدینه تطبیق داد و از این طریق توانست نفوذ خود را تثبیت کند. جالب اینکه مفسران مسلمان نیز - هرچند با رویکردی کاملاً متفاوت - به نقش اجتماعی و سیاسی پیامبر ﷺ اذعان دارند. آنان بر این باورند که پیامبر ﷺ مأمور به اقامه قسط و رفع اختلافات در جامعه بود و این امر بخشی از رسالت الهی ایشان محسوب می‌شود. بنابراین، در این سطح توصیفی، هر دو دیدگاه بر کارکرد اجتماعی قضاوت پیامبر اتفاق نظر دارند.

۲. وجوه افتراق: شکاف در مبانی، روش و غایت تفسیر

با وجود اشتراکات محدود فوق، هنگام ورود به تحلیل عمیق‌تر آیه، شکاف‌های معرفتی گسترده‌ای پدیدار می‌شود که ریشه در تفاوت مبانی و پیش‌فرض‌های دو طرف دارد. این افتراق‌ها را می‌توان در چند محور اصلی دسته‌بندی کرد:

یک. افتراق در مبانی معرفت‌شناختی و الهیاتی: وحيانی بودن در مقابل تجربه‌گرایی

اساسی‌ترین تفاوت، به ماهیت وحی و منشأ قرآن بازمی‌گردد. مفسران مسلمان قرآن را «کلام الله» می‌دانند که به صورت وحی نازل شده و الفاظ و معانی آن الهی است (بهجت‌پور، ۱۳۹۲: ۴۷). بر این مبنا، آیه ۴۷ سوره یونس نیز جزئی از این کلام وحيانی است که از سوی خداوند برای هدایت بشر فرستاده شده است. در مقابل، وات با نگاهی مادی و تجربه‌گرا به تحلیل پدیده وحی می‌پردازد.

او معتقد است وحی تجربه‌ای انسانی است و در شکل‌گیری قرآن، عنصر بشری دخیل بوده است (وات، ۱۳۹۰: ۱۵۳-۱۵۶). این نگاه حتی از گفتمان سنتی مسیحیت نیز فراتر رفته و به دیدگاه‌های تجربه‌گرایانه نزدیک می‌شود (موسوی‌مقدم، ۱۳۹۲: ۴۵۰). این تفاوت مبنایی، سبب می‌شود که دو طرف در تفسیر آیه مورد بحث به نتایج کاملاً متفاوتی برسند.

دو. افتراق در روش تفسیر: تفسیر تنزیلی-تاریخی در مقابل تفسیر مبتنی بر اصول وحیانی

وات با تأثیرپذیری از استادش ریچارد بل، از روش تاریخ‌گذاری و تفسیر تنزیلی بهره می‌برد. بل در کتاب «درآمدی بر تاریخ قرآن» استدلال می‌کند که قرآن محصولی تاریخی است که در بستر اجتماعی مکه و مدینه شکل گرفته است (بل، ۱۳۸۲: ۱۶۵). وات این دیدگاه را بسط داده و معتقد است برای فهم آیه ۴۷ سوره یونس، باید آن را در چارچوب شرایط سیاسی-اجتماعی مدینه تحلیل کرد. از نظر او، این آیه بازتاب نیاز جامعه مدینه به یک داوری عادلانه در منازعات داخلی است و پیامبر ﷺ با استفاده از این فرصت، نفوذ خود را تثبیت کرده است. در مقابل، مفسران مسلمان آیه را در چارچوب اصول وحیانی و قواعد تفسیری درون‌دینی تحلیل می‌کنند. آنان برای تفسیر آیه، به سیاق آیات، روایات اسباب نزول و تفاسیر متقدم مراجعه می‌کنند و بر این باورند که فهم آیه منوط به شناخت مفاهیم قرآنی و سنت نبوی است. برای نمونه، فخر رازی در تفسیر الکبیر، آیه ۴۷ سوره یونس را گواهی بر جنبه الهی رسالت پیامبران می‌داند و تأکید می‌کند که عدالت و قضاوت آنان ناشی از وحی است (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۲۰/۸). بنابراین، روش تفسیری وات «تاریخی-اجتماعی» است. در حالی که روش مفسران مسلمان «وحیانی-تفسیری» است.

سه. افتراق در تلقی از مفهوم «قضاوت»: قضاوت به مثابه ابزار اجتماعی در مقابل قضاوت به مثابه تحقق سنت الهی

بر اساس مبنای فوق، دو طرف درک متفاوتی از مفهوم «قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ» ارائه می‌دهند. از دیدگاه وات، قضاوت مذکور در آیه یک کارکرد اجتماعی-سیتی دارد. او در تحلیل خود بر این نکته تأکید می‌کند که پیامبر ﷺ برای حل اختلافات داخلی مردم مدینه برگزیده شده و این قضاوت ابزاری برای تثبیت نظم اجتماعی بوده است (وات، ۱۳۹۰: ۱۶۱). به عبارت دیگر، قضاوت پیامبر پاسخی به نیازهای تاریخی جامعه عربستان در آن مقطع خاص است. اما از نگاه مفسران مسلمان، این قضاوت جلوه‌ای از سنت ثابت و فرازمانی الهی است. آنان معتقدند خداوند برای هر امتی رسولی می‌فرستد و

پس از ابلاغ رسالت، میان آنان به عدالت داوری می‌شود - چه در عصر پیامبر اسلام ﷺ و چه در ادوار گذشته. این داوری ناشی از اراده الهی و تحقق وعده خداوند است، نه صرفاً انعکاس شرایط محیطی. علامه طباطبایی در المیزان تصریح می‌کند که این آیه بیانگر سنت الهی در مورد رسولان است و قضاوت مذکور، قضاوت الهی است که به دست پیامبران اجرا می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۷/۱). بنابراین، در دیدگاه وات، قضاوت امری «تاریخی» و «وضعی» است، در حالی که در دیدگاه مفسران مسلمان، قضاوت امری «الهی» و «تکوینی» است.

۴. افتراق در نگاه به نقش پیامبر اسلام ﷺ: نابغه سیاسی در مقابل رسول الهی

این تفاوت به‌طور مستقیم از تفاوت در مبانی سرچشمه می‌گیرد. وات در آثار خود، از جمله در کتاب «محمد، پیامبر و سیاستمدار»، پیامبر اسلام ﷺ را نابغه‌ای سیاسی توصیف می‌کند که با بهره‌گیری از شرایط زمانه و آموزه‌های قرآن، توانست جامعه مدینه را متحول کند (وات، ۱۳۴۴: ۲۹۵). او حتی ادعا می‌کند که شخصیت پیامبر ﷺ متأثر از رهبانان و بزرگان یهودی بوده است (وات، محمد فی مکه: ۱۰۹). در مقابل، مفسران مسلمان پیامبر ﷺ را رسول الهی می‌دانند که مأموریت او از سوی خداوند تعیین شده و ارتباط او با عالم غیب از طریق وحی برقرار است. آنان بر عصمت پیامبر ﷺ در دریافت و ابلاغ وحی تأکید دارند و هرگونه تأثیرپذیری از منابع بشری را رد می‌کنند. برای مثال، در تفسیر المیزان آمده است که پیامبر ﷺ مأمور به ابلاغ احکام الهی و رفع اختلافات است و نقش او فراتر از مقتضیات اجتماعی زمانه است (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۶/۱). این تفاوت در تلقی از شخصیت پیامبر ﷺ، به‌طور مستقیم بر تفسیر آیه تأثیر می‌گذارد: در دیدگاه وات، آیه بازتاب هوش سیاسی پیامبر ﷺ است، در حالی که در دیدگاه مفسران مسلمان، آیه گواهی بر مأموریت الهی ایشان است.

۵. افتراق در نگاه به تاریخ‌گذاری قرآن: تاریخ‌مندی در مقابل فراتاریخی بودن

وات با تکیه بر آرای ریچارد بل، معتقد است که قرآن به‌صورت تدریجی و در بستر وقایع تاریخی نازل شده است. از نظر او، تاریخ‌گذاری قرآن کلید فهم آیات است و آیه ۴۷ سوره یونس نیز باید در چارچوب تاریخ نزول آن (اواخر مکه و اوایل مدینه) تحلیل شود (وات، ۱۳۹۰: ۱۶۱). این نگاه «تاریخی» سبب می‌شود که او معنای آیه را به شرایط خاص آن دوره محدود کند. اما مفسران مسلمان - هرچند به تاریخ نزول و اسباب نزول توجه دارند - بر فراتاریخی بودن پیام قرآن تأکید

می‌کنند. آنان معتقدند که مفاهیم قرآنی، از جمله عدالت و قضاوت، دارای حقیقتی ثابت و جهان‌شمول هستند که محدود به زمان و مکان خاصی نمی‌شود. به بیان دیگر، تاریخ‌گذاری از نظر آنان ابزاری برای فهم بهتر است، نه معیاری برای تقلیل معنای آیه. این تفاوت در نگاه به تاریخ، باعث می‌شود که وات آیه را «منعطف به شرایط» ببیند، در حالی که مفسران مسلمان آن را «حاکم بر شرایط» می‌دانند.

شش. افتراق در نقدپذیری و منابع مورد استناد

وات در تحلیل خود عمدتاً به منابع غربی و دیدگاه‌های مستشرقان پیشین تکیه می‌کند و از مصادر و تفاسیر اسلامی شناخت عمیقی ندارد. به‌ویژه، او از مبانی تفسیری و کلامی شیعه غفلت کرده و به جریان‌ات اصلی صدر اسلام مانند غدیر و مسئله امامت توجهی ننموده است (موسوی‌مقدم، ۱۳۹۲: ۲۰۴). این کاستی سبب شده که تحلیل او از آیه ۴۷ سوره یونس ناقص و یک‌سویه باشد. در مقابل، مفسران مسلمان تحلیل خود را بر منابع دست‌اول اسلامی - شامل قرآن، سنت و تفاسیر معتبر - استوار کرده‌اند و با تسلط بر علوم حدیث و تفسیر، به نقد دیدگاه‌های مستشرقان پرداخته‌اند. آنان با استناد به این منابع، نشان داده‌اند که ادعاهای وات فاقد پشتوانه مستند است.

در نهایت، می‌توان گفت اشتراک وات و مفسران مسلمان در تأکید بر کارکرد اجتماعی قضاوت پیامبر، اشتراکی صوری و محدود است. این اشتراک در سطح توصیف باقی می‌ماند و به محض ورود به سطوح تحلیل عمیق‌تر - شامل مبانی، روش، غایت و منابع - به افتراقی ماهوی تبدیل می‌شود. وات با رویکردی تاریخ‌گرا، تجربه‌گرا و تقلیل‌گرا، آیه ۴۷ سوره یونس را بازتاب شرایط تاریخی مدینه می‌داند و قضاوت پیامبر را کارکردی اجتماعی تفسیر می‌کند. در مقابل، مفسران مسلمان با رویکردی وحیانی، اصول‌گرا و کل‌نگر، آیه را بیانگر سنت الهی در بعثت پیامبران می‌دانند و قضاوت را جلوه‌ای از عدالت تکوینی الهی قلمداد می‌کنند. این تفاوت‌های بنیادین، ناشی از دو جهان‌بینی متفاوت است: یکی مبتنی بر ماده‌گرایی و تاریخ‌مندی و دیگری مبتنی بر الوهیت و فراتاریخی بودن. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که بررسی تطبیقی این دو دیدگاه، نه تنها به درک بهتر آیه ۴۷ سوره یونس کمک می‌کند، بلکه نمونه‌ای روشن از تقابل رویکردهای شرق‌شناسانه و تفسیر اسلامی را ارائه می‌دهد.

جدول ۲: تطبیق دیدگاه ویلیام مونتگمری وات و مفسران مسلمان درباره آیه ۴۷ سوره یونس

مفسران مسلمان	ویلیام مونتگمری وات	محور کلیدی
بیان سنت ثابت و الهی	بازتاب شرایط تاریخی-اجتماعی	ماهیت آیه
وحی محوری و الهیات اسلامی	تجربه‌گرایی و انسان‌محوری	مبنای معرفتی
تفسیری-وحيانی (سیاق، روایات)	تاریخی-تنزیلی بر پایه تاریخ‌گذاری	روش تفسیر
تحقق عدالت و سنت الهی	ابزار سامان‌دهی اجتماعی	تلقی از قضاوت
رسول الهی و مجری امر خدا	نابغه سیاسی و داور اجتماعی	نقش پیامبر ﷺ
ابزار کمکی، نه محدودکننده	تعیین‌کننده و محدودکننده معنا	جایگاه تاریخ نزول
نتیجه و ثمره رسالت الهی	منشأ معنا و هدف اصلی	کارکرد اجتماعی آیه
فرازمانی و جهان‌شمول	مقطعی و تاریخی	دامنه اعتبار آیه
قرآن، سنت و تفاسیر اسلامی	آثار مستشرقان و مطالعات غربی	منابع تحلیلی
تفسیر کل‌نگر و وحی محور	تفسیر تقلیل‌گرا و تاریخ‌محور	جمع‌بندی نهایی

و. تحلیل و بررسی

مقاله حاضر با تمرکز بر آیه ۴۷ سوره یونس، کوشیده است نمونه‌ای عینی و روشن از نحوه تأثیر پیش‌فرض‌های تاریخی-اجتماعی ویلیام مونتگمری وات در تفسیر قرآن را نشان دهد و آن را در پرتو آراء مفسران مسلمان به محک تحلیل انتقادی بگذارد. مسیر استدلال مقاله به‌گونه‌ای سامان یافته که ابتدا تلقی وات از آیه، مبتنی بر تاریخ‌گذاری قرآن و تحلیل اجتماعی-سیاسی نبوت، روشن شود و سپس این تلقی با فهم وحيانی و فراتاریخی مفسران مسلمان مقایسه و ارزیابی گردد. جمع‌بندی نهایی مقاله نشان می‌دهد که اختلاف میان این دو قرائت، اختلافی موضعی یا تفسیری جزئی نیست، بلکه به تعارضی بنیادین در مبانی فهم قرآن، ماهیت وحی و جایگاه پیامبر اسلام ﷺ بازمی‌گردد.

بر اساس تحلیل مقاله، وات آیه ۴۷ سوره یونس را نه به مثابه بیان یک سنت عام و ثابت الهی، بلکه به‌عنوان بازتابی از شرایط اجتماعی-سیاسی دوره‌ای خاص تفسیر می‌کند. از منظر او، مضمون آیه در چارچوب نیاز جامعه مدینه به داوری عادلانه و حل نزاع‌های داخلی معنا می‌یابد و پیامبر اسلام ﷺ شخصیتی است که با هوش سیاسی و توان مدیریتی، این نقش را ایفا کرده است (وات، محمد فی مکه: ۱۰۹؛ وات، ۱۳۹۰: ۱۶۱). این برداشت، که به‌طور مستقیم متأثر از تاریخ‌گذاری قرآن نزد ریچارد بل است، قضاوت پیامبر را به سطح کارکردی اجتماعی فرو می‌کاهد و آن را محصول مقتضیات تاریخی می‌داند (بل، ۱۳۸۲: ۱۶۵). مقاله نشان می‌دهد که چنین رویکردی، در نهایت، به تقلیل مفاهیم وحيانی قرآن و قرار دادن آن در چارچوبی صرفاً انسانی می‌انجامد.

در مقابل، مفسران مسلمان - اعم از متقدم و معاصر - آیه ۴۷ سوره یونس را بیانگر یک قاعده کلی و فرازمانی در نظام هدایت الهی می‌دانند. بر اساس این دیدگاه، «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ» ناظر به سنت دائمی بعثت پیامبران برای همه امت‌هاست و «قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ» تحقق عدالت الهی پس از اتمام حجت توسط رسولان را گزارش می‌کند. علامه طباطبایی تصریح می‌کند که آیه در مقام بیان یک سنت الهی ثابت است، سنتی که در آن داوری و قضاوت، فعل خداوند است و پیامبران مجرای تحقق آن در عالم انسانی اند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۶/۱-۶۷). در این چارچوب، قضاوت نه پدیده‌ای تاریخی و قراردادی، بلکه جلوه‌ای از عدالت تکوینی الهی است که به اقتضای ایمان یا انکار امت‌ها فعلیت می‌یابد.

تفاسیر دیگر نیز این معنا را تأیید می‌کنند. طبرسی با تأکید بر عمومیت آیه، آن را ناظر به همه امت‌ها در طول تاریخ می‌داند و قضاوت را نتیجه ابلاغ رسالت و اتمام حجت الهی معرفی می‌کند (طبرسی، ۱۴۰۸: ۱۷۲/۵). فخر رازی با تحلیل عقلی آیه، بر این نکته پای می‌فشارد که عدالت مذکور در آیه، عدالتی است که از ناحیه خداوند نشأت می‌گیرد و پیامبران تنها واسطه اجرای آن‌اند (فخررازی، ۱۴۲۰: ۲۲۰/۸). فضل‌الله نیز با تأکید بر بُعد هدایتی آیه، قضاوت را بخشی از نظام تربیتی الهی می‌داند که هدف آن، روشن شدن راه حق از باطل برای انسان‌هاست، نه صرفاً حل اختلافات اجتماعی (فضل‌الله، ۱۴۳۹: ۲۳/۶). در تفاسیر روایی همچون نورالتقلین نیز این معنا تقویت می‌شود، به‌گونه‌ای که قضاوت پیامبران به امر الهی و در راستای تحقق وعده‌های خداوند معرفی شده است (حویزی، ۱۴۱۵: ۳۰۵/۲).

بر این اساس، مقاله نشان می‌دهد که اشکال اصلی دیدگاه وات، نه در توجه او به بُعد اجتماعی آیه، بلکه در انحصار معنا در این بُعد است. مفسران مسلمان هرگز منکر آثار اجتماعی رسالت پیامبران نیستند، اما تأکید دارند که این آثار، فرع بر حقیقت و حیانی نبوت است، نه منشأ آن. تقلیل آیه به بازتاب شرایط اجتماعی، به معنای نادیده گرفتن لایه‌های عمیق معنایی قرآن و قطع ارتباط آیه با سنت‌های پیشین الهی است. در حالی که آیه ۴۷ سوره یونس، در کنار آیات مشابه، به وضوح از وجود یک نظام ثابت و هماهنگ در تاریخ نبوت سخن می‌گوید؛ نظامی که در آن پیامبران، حامل پیام خداوند و مجری عدالت او هستند، نه محصول شرایط زمانه.

مقاله همچنین تأکید می‌کند که تاریخ‌گذاری قرآن، هرچند در جای خود می‌تواند ابزاری کمکی برای فهم بهتر فضای نزول باشد، اما نمی‌تواند معیار نهایی معناشناسی آیات قرار گیرد. مفسران مسلمان، با بهره‌گیری از سیاق قرآن، روایات معتبر و قواعد زبان‌شناختی، تاریخ را در خدمت تفسیر می‌گیرند، نه اینکه

معنا را در تاریخ محصور سازند. در مقابل، وات با تقدم دادن تاریخ‌گذاری بر معنا، آیه را به سطح یک سند تاریخی تنزل می‌دهد و از ظرفیت هدایتی و فرازمانی آن غفلت می‌کند. این مسئله به‌ویژه در مفهوم «قضاوت» آشکار می‌شود؛ جایی که مفسران مسلمان آن را مصداقی از «فصل الخطاب» الهی می‌دانند، حال آنکه وات آن را ابزاری برای سامان‌دهی نظم اجتماعی تلقی می‌کند.

برآیند تحلیل مقاله نشان می‌دهد که فهم مفسران مسلمان از آیه ۴۷ سوره یونس، مبتنی بر منظومه‌ای منسجم از مبانی وحیانی، کلامی و تفسیری است که اجازه تقلیل معنا به سطح نیازهای تاریخی را نمی‌دهد. در این منظومه، پیامبر اسلام ﷺ پیش از آنکه مصلح اجتماعی یا سیاستمداری کارآمد باشد، رسول خدا و حامل وحی است و تمام کارکردهای اجتماعی او، از این حقیقت بنیادین نشأت می‌گیرد. از همین رو، هر تفسیری که این اصل را نادیده بگیرد، هرچند در سطح توصیف اجتماعی دقیق به نظر برسد، در عمق معناشناختی دچار کاستی خواهد بود.

در نهایت، مقاله به این جمع‌بندی می‌رسد که تقابل میان دیدگاه وات و تفسیر اسلامی آیه ۴۷ سوره یونس، نمونه‌ای روشن‌گر از تفاوت دو رویکرد کلان در فهم قرآن است: رویکردی که قرآن را محصول تاریخ می‌داند و رویکردی که تاریخ را در پرتو قرآن معنا می‌کند. بر اساس آراء مفسران مسلمان، آیه یادشده نه صرفاً گزارشی از یک تجربه تاریخی، بلکه بیانی از سنت جاودانه الهی در هدایت بشر و تحقق عدالت است؛ سنتی که پیامبر اسلام ﷺ ادامه‌دهنده و کامل‌کننده آن در سلسله نبوت به‌شمار می‌آید.

نتیجه‌گیری

مبانی اعتقادی و فکری انسان بر روی افکار و اعمال بقیه انسان‌ها اثر می‌گذارد و مسیر حرکت هر فرد را مشخص می‌کند. در بررسی دیدگاه‌ها، آشنایی با مبانی فکری و نظری اندیشمند و منابع معتبر در موضوع پژوهش، لازم و ضروری است. در این تحقیق به دور از تعصب با بررسی آیه ۴۷ سوره یونس به دست آمد که این سوره با توجه به تاریخ‌گذاری قرآن‌پژوهان اسلامی و غیراسلامی نظیر وات، مکی است؛ اما تفاوت در معیار مکی بودن آیه مذکور است. ویلیام مونتگمری وات تاریخ قرآن را ذیل سه مرحله «آیه»، «قرآن» و «کتاب» بررسی کرده است؛ بی‌آنکه مبنای درستی برای این تقسیم‌بندی داشته باشد. همچنین، در بررسی محتوای قرآن به بطن آیات توجهی نداشته و به ظاهر آن اکتفا کرده است؛ درحالی که مفسران اسلامی، علاوه بر ظاهر به بطن قرآن تمسک می‌کنند تا بهتر محتوای قرآن را درک نمایند و لازمه آن، آشنایی با علوم تفسیر، حدیث و... است که وات بهره کمی از آن برده و همین باعث سردرگمی و اشتباه او در تبیین و تفسیر آیه مزبور شده است.

بر اساس مبانی مفسران اسلامی، قرآن، کلام وحی است و پیامبر ﷺ به عنوان فرستاده الهی، مبلغ و اعلام کننده این پیام است. او با توجه به عصمت خود، بدون هیچ کم و زیادی، قرآن را به مردم ابلاغ کرده است. از دیدگاه آیت الله جوادی آملی، شخصیت حقیقی هر پیامبر یعنی شخص نبی، بین انبیا مشترک نیست، ولی شخصیت حقوقی آنان یعنی محتوای دعوتشان، بین همه آنها مشترک است. از نظر مفسران مسلمان، ثمرات رسالت پیامبر ﷺ به دو دسته مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می شود که مهم ترین هدف مستقیم، نورانی کردن جامعه بشری و راهنمایی به سوی نور است و از هدف های غیرمستقیم رسالت پیامبر ﷺ طبق آیه ۴۷ سوره یونس، از میان برداشتن اختلافات درون جامعه مدینه بود. قضاوت مطرح در آیه از خواص رسالت است، نه نبوت و منظور از قضاوت در اینجا، قضاوت تکوینی و اجرایی در این دنیاست.

اما وات، قرآن را کلام الهی ندانسته، بلکه ساخته و پرداخته پیامبر ﷺ انگاشته و معارف قرآن را برگرفته از عهدین می داند. او معتقد است اسلام نمی تواند دینی جدید باشد؛ چون تعالیم آن مانند قضاوت و عدالت مطرح در آیه ۴۷ سوره یونس مشابه تعالیم تورات و انجیل است. همچنین، پیامبر ﷺ را نابغه می داند که تجارب خود را در محیط آمادهی آن روز مدینه در اختیار مردم قرار داده و آنها او را فصل الخطاب اختلافات خود قرار دادند. از آنجا که وات در نظریه خود نگاهی تجربی، پوزیتیویستی، مادی و پدیدارشناسانه به موضوعات و مخلوقات دارد، هر گونه فهم تفسیری را غیروحیانی تلقی مینماید. این پیشفرضهایی که در نظریه وات وجود دارد، سبب شده در مسائلی نظیر بعثت رسول، وحی، نادیده انگاشتن مبانی و اصول شیعه و امامت، عدم فهم و شناخت کافی از مصادر و منابع مسلمانان، عدم توجه به بطن آیه در فهم محتوای آن و عدم آگاهی از هرمنوتیک زبان وحی و پیامهای آن، ادعاهای مطرح شده از سوی او بر اساس احتمالات و حدسیات باشد. در امر پژوهش، بهره گیری از منابع معتبر، شواهد تاریخی قطعی، اصول عقلایی محاوره و دوری از تعصب برای رسیدن به حقیقت لازم است که مونگمری وات این مسائل را رعایت نکرده و لذا در صغرا و کبرای قضیه نتوانسته تناقض ها را حل نماید و به دنبال آن در نتیجه گیری بحث دچار اشتباه شده است.

فهرست منابع

- قرآن کریم، ترجمه: حسین انصاریان، آیین شریعت، قم، ۱۴۰۱.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، آستان قدس رضوی، مشهد: چاپ اول، ۱۳۷۱.
- اسکندرلو، محمدجواد، نقد دیدگاه خاورشناسان در باب غیروحیانی دانستن مصدر قرآن، مرکز بین المللی و نشر المصطفی، قم، ۱۳۹۰.
- الوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، دارالکتب العلمیه، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۵ق.
- باورینگ، گرهارد، «تاریخ گذاری و قرآن»؛ ترجمه: محمدجواد اسکندرلو، اندیشه صادق، شماره ۱۵، ۱۳۸۳.
- بل، ریچارد، درآمدی بر تاریخ قرآن؛ بازنگری: ویلیام مونتگمری وات؛ ترجمه: بهاءالدین خرمشاهی، مرکز ترجمه قرآن به زبان های خارجی، قم، چاپ اول، ۱۳۸۲ش.
- بهجت پور، عبدالکریم، تفسیر تنزیلی، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، قم، ۱۳۹۲.
- پهلوان، منصور؛ اقبال، ابراهیم؛ حیدری مزرعه آخوند، محمدعلی، «نقد و بررسی روش های تاریخ گذاری قرآن»، مطالعات قرآنی، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۲۷-۴۵، ۱۳۹۳.
- جلالی نائینی، محمدرضا، تاریخ جمع قرآن کریم، انتشارات سخن، تهران، ۱۳۸۴.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، معجم الصحاح، دارالمعرفة، بیروت، ۲۰۰۸.
- حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، نشر اسماعیلیان، قم، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ق.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن؛ تحقیق: صفوان عدنان داوودی، دارالقلم، دمشق، ۱۹۹۶.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی و ابوالحسن مؤمن نژاد، «تفسیر تاریخی قرآن کریم»، در مجموعه مقالات قرآن و علم، قم، پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۶ش.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، تفسیر درالمنثور، مکتبه آیت الله مرعشی نجفی، قم، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۷۸.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفة، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق.
- طبری، محمد بن جریر، تفسیر جامع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفة، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.

طیب، سید عبدالحسین، تفسیر اطیب البیان فی تفسیر القرآن، نشر اسلام، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
 فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۰.
 فضل الله، سید محمد حسین، تفسیر من وحی القرآن، دارالملاک للطباعة والنشر، بیروت، چاپ سوم، ۱۴۳۹ق.

قرائتی، محسن، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۸.
 مدرس، محمد تقی، من هدی القرآن، دار محبی الحسین، تهران، چاپ اول، ۱۴۱۹ق.
 معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، مؤسسه نشر اسلامی، قم، چاپ دوم، ۱۴۱۵.
 معرفت، محمد هادی، التفسیر والمفسرون فی ثوبه القشیب، الجامعة الرضویة، مشهد: چاپ اول، ۱۴۱۸.

مغنیه، محمد جواد، تفسیر الکاشف، دارالکتاب الاسلامی، قم، چاپ اول، ۱۴۲۴ق.
 مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیة، تهران، چاپ ۳۲، ۱۳۸۰.
 موسوی خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، قم، ۱۳۷۳.
 موسوی خمینی، سید روح الله، ولایت فقیه، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، تهران، ۱۳۹۰.
 موسوی مقدم، سید محمد، جریان‌شناسی سیره پژوهی در غرب با تأکید بر دیدگاه‌های ویلیام مونتگمری وات، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ۱۳۹۲.
 مؤدب، سید رضا؛ عزتی فردوسی؛ محمدرضا؛ بابایی، علی اکبر، روش‌های تفسیری، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۹۸.

میبدی، محمد فاکر، قواعد التفسیر لدی الشیعه و السنه، مرکز تحقیقات مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، تهران، ۱۴۲۸.

نجفی جواهری، محمد حسن، جواهر الکلام، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۶۲.
 نکونام، جعفر، درآمدی بر تاریخ‌گذاری قرآن، هستی نما - تهران، ۱۳۸۰.
 نوبری، علیرضا، روش‌شناسی مستشرقان در تفسیر قرآن و بررسی سنت، مجله قرآن پژوهی خاورشناسان، سال پنجم، شماره ۸، بهار و تابستان، ۱۳۸۹.
 وات، ویلیام مونتگمری، محمد پیامبر و سیاستمدار؛ ترجمه: اسماعیل والیزاده، کتابفروشی اسلامیة، تهران، ۱۳۴۴.

وات، ویلیام مونتگمری، تاریخچه فلسفه و الهیات اسلامی؛ ترجمه: میرعباس سعیدی پور، پردیس، تهران، ۱۳۸۰.

وات، ویلیام مونتگمری، اسلام و مسیحیت در عصر حاضر؛ ترجمه: خلیل قنبری، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، چاپ دوم، ۱۳۹۰.

References

Holy Qur'an

- Abū al-Futūḥ Rāzī, Ḥusayn ibn 'Alī. (1371 SH). *Rawḍ al-Jinān wa Rūḥ al-Jinān fī Tafṣīr al-Qur'an*, 1st edition. Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Ālūsī, Maḥmūd ibn 'Abdullāh. (1415 AH). *Rūḥ al-Ma'ānī fī Tafṣīr al-Qur'an al-'Aẓīm wa al-Sab' al-Mathānī*, 1st edition. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Bahjatpour, 'Abd al-Karīm. (1392 SH). *Tafṣīr-i Tanzīlī*. Qom: Publications of the Culture and Thought Research Institute.
- Bell, Richard. (1382 SH). *Dar-Āmadī bar Tārīkh-i Qur'an*, 1st edition. Reviewer: William Montgomery Watt. Translator: Bahā' al-Dīn Khurramshāhī. Qom: Center for Translation of the Qur'an into Foreign Languages.
- Böwering, Gerhard. (1383 SH). "Tārīkh-guzārī va Qur'an," Translator: Mohammad-Javad Eskandarlou, *Andīsheh-yi Şādiq*, No. 15.
- Eskandarlou, Mohammad-Javad. (1390 SH). *Naqd-i Dīd-gāh-i Khāvarshināsān dar bāb-i Ghayr-waḥyānī Dānistan-i Maṣdar-i Qur'an*. Qom: Al-Mustafa International and Publishing Center.
- Faḍl Allāh, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1439 AH). *Tafṣīr min Waḥy al-Qur'an*, 3rd edition. Beirut: Dār al-Malāk li al-Ṭabā'ah wa al-Nashr.
- Fakhr al-Dīn al-Rāzī, Muḥammad ibn 'Umar. (1420 AH). *al-Tafṣīr al-Kabīr*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Ḥuwayzī, 'Abd 'Alī ibn Jum'ah. (1415 AH). *Tafṣīr Nūr al-Thaqalayn*, 4th edition. Qom: Nashr Ismā'īliyyān.
- Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1414 AH). *Lisān al-'Arab*. Beirut: Dār Şādir.
- Jalālī Nā'inī, Muḥammad-Reza. (1384 SH). *Tārīkh-i Jam' -i Qur'an-i Karīm*. Tehran: Intishārāt-i Sukhan.

- Jawharī, Ismā'īl ibn Ḥammād. (2008). *Mu'jam al-Ṣiḥāḥ*. Beirut: Dār al-Ma'rifah.
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir, et al. (1380 SH). *Tafsīr-i Nemūneh*, 32nd edition. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah.
- Ma'rifat, Muḥammad-Hādī. (1415 AH). *al-Tamhīd fī 'Ulūm al-Qur'an*, 2nd edition. Qom: Mu'assasah-yi Nashr-i Islāmī.
- Ma'rifat, Muḥammad-Hādī. (1418 AH). *al-Tafsīr wa al-Mufasssīrūn fī Thawbihi al-Qashīb*, 1st edition. Mashhad: al-Jāmi'ah al-Raḍawīyyah.
- Maybudī, Muḥammad Fākir. (1428 AH). *Qawā'id al-Tafsīr Ladā al-Shī'ah wa al-Sunnah*. Tehran: Research Center of the World Forum for the Proximity of Islamic Religions.
- Mu'addib, Sayyid Reza; 'Izzatī Fardū'ī, Muḥammad-Reza; Bābā'ī, 'Alī-Akbar. (1398 SH). *Ravesh-hā-yi Tafsīrī*, 2nd edition. Research Institute of Ḥawzah and University.
- Mudarrisī, Muḥammad-Taḳī. (1419 AH). *Min Hudā al-Qur'an*, 1st edition. Tehran: Dār Muḥibbī al-Ḥusayn.
- Mughniyyah, Muḥammad-Jawād. (1424 AH). *Tafsīr al-Kāshif*, 1st edition. Qom: Dār al-Kitāb al-Islāmī.
- Musavi Khomeini, Sayyid Ruhullah. (1373 SH). *Ṣaḥīfeh-yi Imam*. Qom: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Musavi Khomeini, Sayyid Ruhullah. (1390 SH). *Vilāyat-i Faqīh*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Musavī Muqaddam, Sayyid Muḥammad. (1392 SH). *Jaryān-shināsī-yi Sīrah-pazhūhī dar Gharb bā Ta'kīd bar Dīdgāh-hā-yi William Montgomery Watt*. Qom: Dānishgāh-i 'Ulūm va Ma'ārif-i Qur'ān-i Karīm.
- Najafī Jawāhirī, Muḥammad-Ḥasan. (1362 SH). *Jawāhir al-Kalām*. Beirut: Dār Ih'yā' al-Turāth al-'Arabī.

- Nekunam, Ja'far. (1380 SH). *DarĀmadī bar Tārīkh-guzārī-yi Qur'an*. Tehran: Hastī-Namā.
- Nūbarī, 'Ali-Reza. (1389 SH). "Ravesh-shināsī-yi Mustashriqān dar Tafsīr-i Qur'an va Barresī-yi Sunnat," *Qur'an-Pazhūhī-yi Khāvarshināsān*, Year 5, No. 8.
- Pahlavān, Manṣūr; Iqbāl, Ibrāhīm; Ḥaydarī Mazra'ah Ākhūnd, Muḥammad-'Ali. (1393 SH). "Naqd va Barresī-yi Ravesh-hā-yi Tārīkh-guzārī-yi Qur'an," *Muṭāla'āt-i Qur'anī*, Year 5, No. 18, pp. 27–45.
- Qarā'atī, Muḥsin. (1388 SH). *Tafsīr Nūr*, 1st edition. Tehran: Markaz-i Farhangī-yi Dars-hā'ī az Qur'an.
- Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad. (1996). *Mufradāt alfāz al-Qur'an*. Annotator: Ṣafwān 'Adnān Dāwūdī. Damascus: Dār al-Qalam.
- Rezaei Isfahani, Muhammad-'Ali, Abū al-Ḥasan Mu'min-Nejad. (1386 SH). "Tafsīr-i Tārīkhī-yi Qur'an-i Karīm," in Collection of articles on the Qur'an and Science. Qom: Research on Qur'anic Exegesis and Sciences.
- Suyūṭī, 'Abd al-Raḥmān ibn Abī Bakr. (1404 AH). *Tafsīr al-Durr al-Manthūr*, 1st edition. Qom: Ayatollah Marashi Najafī Library.
- Ṭabarī, Muḥammad ibn Jarīr. (1412 AH). *Jāmi' al-Bayān fī Tafsīr al-Qur'an*, 1st edition. Beirut: Dār al-Ma'rifah.
- Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad-Ḥusayn. (1378 SH). *al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur'an*. Qom: Intishārāt-i Islāmī.
- Ṭabrisī, Faḍl ibn Ḥasan. (1408 AH). *Majma' al-Bayān fī Tafsīr al-Qur'an*, 2nd edition. Beirut: Dār al-Ma'rifah.
- Ṭayyib, Sayyid 'Abd al-Ḥusayn. (1378 SH). *Aṭyab al-Bayān fī Tafsīr al-Qur'an*, 2nd edition. Tehran: Nashr-i Islām.
- Watt, William Montgomery. (1344 SH). *Muḥammad: Payāambar va Siyāsatmadār*. Translator: Ismā'īl Wālīzādeh. Tehran: Kitābfurūshī-yi Islāmiyyah.

Watt, William Montgomery. (1380 SH). *Tārīkhcheh-yi Falsafeh va Ilāhiyyāt-i Islāmī*. Translator: Mīr ‘Abbās Sa‘īdīpūr. Tehran: Pardīs.

Watt, William Montgomery. (1390 SH). *Islām va Masīhiyyat dar ‘Aṣr-i Ḥādir*, 2nd edition. Translator: Khalīl Qanbarī. Qom: Research Institute for Islamic Sciences and Culture.